

Changes and transformations in the curricula of elementary education citizenship, democracy and human rights from 1926 to 2018

Özgür ULUBEY ^{*a}

^a Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Education, Muğla/Turkey

Article Info

DOI: 10.14527/pegegog.2021.011

Article History:

Received 21 July 2020
Revised 09 January 2021
Accepted 11 January 2021
Online 31 January 2021

Keywords:

Citizenship education,
Democracy education,
Human rights education,
Elementary curriculum.

Article Type:

Review

Abstract

In this study, the curricula of citizenship, democracy and human rights developed from 1926 to 2018 were examined in depth with the aim of determining changes, transformations and developments. As a qualitative study based on document analysis, the curricula were chronologically named as the 1926 and 1936 Homeland Knowledge Curriculum, the 1948 Citizenship Knowledge Curriculum, Citizenship Knowledge Curriculum embedded in the 1968 Social Studies Curriculum, the 1998 Citizenship and Human Rights Curriculum, the 2010 Citizenship and Democracy Curriculum and the 2015 and 2018 Human Rights Citizenship and Democracy Curricula. The data were collected using the document analysis technique and analysed with an inductive content analysis. As a result of the study, it was found that in the first years of the proclamation of the Republic, the duties and responsibilities of the citizens towards the state were emphasized and the love of the country and the nation was brought to the fore. It was aimed for individuals to adapt to the newly established state and to adopt the principles of the state. It was determined that in the early 2000s, the regulations made in relation to democracy and human rights and freedoms to fulfil the political conditions in the accession process to the European Union were reflected in the curricula.

1926'dan 2018'e ilköğretim vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitimi programlarındaki değişim ve dönüşümler

Makale Bilgisi

DOI: 10.14527/pegegog.2021.011

Makale Geçmişi:

Geliş 21 Temmuz 2020
Düzeltilme 09 Ocak 2021
Kabul 11 Ocak 2021
Çevrimiçi 31 Ocak 2021

Anahtar Kelimeler:

Vatandaşlık eğitimi,
Demokrasi eğitimi,
İnsan hakları eğitimi
İlköğretim programı.

Makale Türü:

Derleme

Öz

Bu çalışmada, 1926'dan 2018'e kadar geliştirilen vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitimi programları derinlemesine incelenmiş, bu süreçte programlarda ortaya çıkan değişim, dönüşüm ve gelişmelerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Doküman incelemesine dayalı nitel bir çalışma olan bu araştırma kapsamında 1926 ve 1936 yurt bilgisi programı, 1948 yurttaşlık bilgisi programı, 1968 sosyal bilgiler dersi içinde yer alan yurttaşlık bilgisi programı, 1998 ilköğretim vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programı ve 2010 vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programı ile 2015 ve 2018 insan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programları incelenmiştir. Veriler doküman incelemesi tekniği kullanılarak toplanmış, tümevarımsal içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonunda, Cumhuriyet'in ilan edildiği ilk yıllarda vatandaşların devlete karşı görev ve sorumluluklarına ağırlık verildiği, vatan ve millet sevgisi üzerinde durulduğu görülmüştür. Bireylerin yeni kurulan devlete uyum sağlamaları ve devletin ilkelerini benimsemeleri hedeflenmiştir. 2000'li yılların başında Avrupa Birliği'ne katılım sürecindeki siyasi şartları yerine getirmek amacıyla demokrasi ile insan hak ve özgürlüklerine ilişkin yapılan düzenlemelerin programlara yansıtıldığı belirlenmiştir.

* Author: oulubey@mu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7672-1937>

Introduction

With the establishment of the Republic of Turkey following the collapse of the Ottoman Empire, how the individual is perceived has begun to change. Individuals living in the new state became citizens, not subjects. It was aimed for individuals to fulfil their responsibilities as citizens and to embrace democracy and human rights and freedoms. As curricula were used as tools to achieve this goal, the weight of the issues of citizenship, democracy, human rights education changed in the elementary curricula developed from 1924 to 2018.

A number of curricula have been prepared since the foundation of the Republic under the names of homeland, citizenship and citizenship knowledge, democracy and human rights education in elementary curricula. It was included as a sub-curriculum, titled as Homeland Knowledge (Malûmat-ı Vataniyye), under the 1924 Elementary Curriculum. This sub-curriculum, which emphasized the duties and responsibilities of citizens, was taught for one class hour a week in the fourth and fifth grades of elementary school (Altunya, 2003). This curriculum was renamed as Homeland Knowledge (Yurt Bilgisi) in the 1926 Elementary Curriculum and was taught in the fourth and fifth grades as two class hours and one class hour a week respectively. The curriculum emphasized the importance of loyalty to the newly established state and the duties and responsibilities of the state (Minister of National Education [MoNE], 1930). The 1936 Homeland Knowledge was taught in the same way in the fourth and fifth grades. In this curriculum, there were objectives, directives and content sections. It was aimed to train individuals who love the Turkish army, are loyal to the Republic and the revolutions that came with the Republic and the state (MoNE, 1936). The name of the Homeland Knowledge was changed to Citizenship Knowledge in the 1948 Elementary Curriculum. The curriculum was taught at the fourth and fifth grades. The purposes of that curriculum comprised educating individuals who were love in and respects to the Turkish nation, soldiers and army, live in compliance with the Six Arrows^{*}, and embrace the Republic and its revolutions (MoNE, 1957).

In the 1968 Elementary Curriculum, it was preferred to teach citizenship knowledge as embedded into the Social Studies Curriculum rather than as a separate lesson (Cicioğlu, 1983; Kalaycı, 2000; (MoNE, 1968). It can be said that the objectives of the Citizenship Knowledge included in the Social Studies Curriculum were generally similar to the objectives of the lessons in the previous curricula (MoNE, 1968). As a result of the addition of the human rights into the Citizenship Knowledge Curriculum in 1995, the name of the lesson became Citizenship and Human Rights Education. The Citizenship and Human Rights Education Curriculum was first taught to the seventh and eighth graders in the 1997–1998 school year (MoNE, 2003). This curriculum was annulled after the publication of the 2005 Elementary Curriculum. In the 2005 Elementary Curriculum, there was no separate lesson called democracy, citizenship and human rights. Instead, the practice of interim discipline was adopted by making the topics of democracy, citizenship and human rights cross-curricular. In this context, citizenship, democracy and human rights issues were embedded in all lessons (Education Reform Initiative [ERI], 2005). This continued up to 2010 when the Citizenship and Democracy Curriculum was developed and taught to eighth graders for one class hour a week. The curriculum dominated by the issues of democracy and human rights was in effect until the development of the Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum in the 2015-2016 school year (MoNE, 2010). The Democracy, Human Rights and Citizenship Curriculum was taught to students for one class hour a week (MoNE, 2015). This curriculum was updated with minor changes in 2018 and continue to be taught in the fourth grade (MoNE, 2018). The emphasis of the curriculum which was on citizenship education in the first years of the Republic shifted to democracy education in the 1948 Elementary Curriculum and to human rights education in the 1998 Elementary Curriculum.

* The Six Arrows represent the founding ideology of Kemalism, which are Republicanism, Nationalism, Reformism, Secularism, Populism, and Statism.

With citizenship education, it was aimed to create knowledge, skills and values related to citizenship in individuals (Benge, 2006; Harms-Logan, 2009; Jett, 2013; Molina-Giron, 2012; Tooth, 2008). In addition, individuals were required to participate socially as active and responsible citizens (Hébert & Sears, 2001). Individuals were expected to develop a positive attitude towards citizenship (Banks, 2004) and to get prepared for their roles as citizens (Kerr, 1999).

A second topic included in the elementary curriculum of the Republic was democracy education. In democracy education, it was aimed to train citizens who embrace human rights and freedoms, were aware of their duties and responsibilities towards laws and society, and display democratic behaviours (Gülmez, 2001; Güven, 2011) and adopted democratic values. Democracy education was first included in the elementary curriculum in the 1948 Elementary Curriculum and the curricula developed since then. The importance of obeying the rules and laws was emphasized in the first curricula, and democracy and democratic values were emphasized in the subsequent curricula.

A third topic emphasized in elementary curricula is human rights education. Human rights education was expressed as efforts made to educate, train, inform and disseminate that aimed to establish human rights as a universal culture (Rasmussen, 2012; UNESCO, 2012). It was seen as an education given for individuals to know, use, protect and improve their rights (Karaman-Kepenekçi, 2008). Human rights seemed to dominate the 1998 Elementary Curriculum. In the previous curricula, human rights education was either not included at all, or little place was allocated to it within citizenship and democracy education.

Studies related to democracy, citizenship and human rights education have been generally in the form of examining and evaluating individual curricula or examining certain periods of a curriculum. For example, Üstel (2016) examined and evaluated the development of citizenship education from the Constitutional Period to 1995 in general terms. Apart from this, there are studies examining citizenship education in various dimensions (Aslan, 2019; Dağ, 2012; Gürkan & Doğanay, 2020; Meray, Karatekin & Kuş, 2012; Sen, 2020; Şiraz & Bay, 2020; Uğurlu, 2011). It can be said that in democracy education, the main focus has generally been on democracy education in the education system and schools (Doğanay & Sarı, 2004; Gündoğdu, 2004). For example, Okutan (2010) examined the democracy education in schools in general and reported findings about its general state. Miser (1991) discussed democracy education in formal education. Apart from these, there are studies investigating and evaluating democracy education, citizenship and democracy education and citizenship and human rights education curricula in the last 25 years. For example, Güven, Çam and Sever (2013) examined the relationship between democracy education and school councils. There are some studies examining and evaluating the Citizenship and Democracy Education Curriculum developed in 2010 (Ersoy, 2016; Gündoğdu & Yıldırım, 2010; Kalaycı & Hayırsver, 2014; Kondu & Sakar, 2013; Şeker, 2013; Tarman & Kuran, 2014; Toraman & Gözütok, 2014; Ulubey & Gözütok, 2015). In the literature, there are also studies that examine and evaluate citizenship and human rights education curricula (Özbek, 2017; Uyangör, 2007; Üstündağ, 1997). There are studies on human rights, citizenship and democracy education in the last two curricula, which are almost identical to each other (Aslan & Aybek, 2018; Büyükalan-Filiz & Sel, 2018; Haçat & Demir, 2017; İzgar, 2017; Toprak & Demir, 2017). When the studies in the literature are evaluated, it can be said that the studies are generally carried out on the basis of some specific programs, and that historical studies do not include all of the curricula. In this regard, the current study is very important in terms of revealing the changes, developments and transformations citizenship, democracy and human rights education curricula of the last 100 years have undergone. In addition, the study will contribute to the determination of the reflections of the political, economic, sociological and international developments of the period. Finally, it will play an important role in revealing the development of the relevant curricula in the historical process. In the current study, citizenship, democracy and human rights curricula developed from 1926 to 2018 were examined in depth, and it was aimed to determine changes, transformations and developments that occurred in the curricula.

Method

Research Design

The current study is a qualitative study conducted on the basis of document analysis to investigate changes and transformations having occurred in the curricula developed under different names such as homeland knowledge, citizenship knowledge, citizenship, democracy and human rights education in elementary education between the years 1926 and 2018.

Documents Analyzed in the Study

The curricula examined for the current study were the 1926 and 1936 Homeland Knowledge Curriculum, the 1948 Citizenship Knowledge Curriculum, Citizenship Knowledge Curriculum embedded in the 1968 Social Studies Curriculum, the 1998 Citizenship and Human Rights Curriculum, the 2010 Citizenship and Democracy Curriculum and the 2015 and 2018 Human Rights, Citizenship and Democracy Curricula. The 2005 Elementary Curriculum was excluded from the study as it did not include a separate lesson called democracy, citizenship and human rights; instead, the practice of interim discipline was adopted by making the topics of democracy, citizenship and human rights cross-curricular. In the current study, the objectives of the curricula, the explanations about how to implement the curriculum, the targets and target behaviours and outcomes aimed to be achieved in the curricula, their contents, learning-teaching processes and the understanding of measurement and evaluation were examined.

Data Collection and Analysis

The data were collected by using the document analysis method. The 1926, 1936, 1948 and 1968, 1998 Elementary Curricula were accessed from the National Library, and other curricula were accessed from the Web site of the Board of Education. After the preliminary analysis of the curricula, the decision was made to analyse them by using the inductive content analysis. Inductive content analysis uses the abstraction process to reduce and categorize data so that researchers can answer study questions using concepts, categories, or themes. After selecting an analysis unit, the researcher reviewed the data to identify open codes, which were then combined with other open codes containing similar content to create sub-concepts, categories and themes. As done in the previous step, these sub-concepts, categories and themes were combined into concepts, categories and themes, which could be further organized into core concepts, categories and themes (Kyngäs, 2020). The citizenship, democracy, human rights education curricula in the elementary programs were read three times. Then, they were encoded in two cycles. Open and in vivo coding were performed in the first cycle and axis coding was performed in the second cycle. Themes were created by bringing the related ones together. Examples of the inductive content analysis process are given in Table 1.

Validity and Reliability

Strategies such as triangulation, long-term interaction, researcher stance, expert review and participant verification, detailed description, sample selection were adopted for validity and reliability in qualitative research (Creswell & Miller, 2000; Lincoln & Guba, 1985; Meriam, 2009; Yıldırım & Şimşek, 2013). Since the current study was based on document analysis, the expert review and detailed description strategies were used to establish the validity and reliability of the study. First, two experts specialized on citizenship, human rights and democracy education and qualitative research methods were asked to examine the study. The first expert was informed about the study process, and the data and results of the study were evaluated together with the expert. Documents regarding the research process, design, data analysis, findings and results were shared with the second expert. Secondly, the data analysis process followed in the study and the data collection tools and analysis techniques used in method dimension were explained in detail. The findings obtained by means of content analysis were presented without making any comments. The themes elicited through the data analysis were supported with direct quotations and thus, a detailed description was provided. Thirdly, the data

collection process and analyses were explained in detail in the methods and findings sections. After all these procedures and the feedback received from experts, the research report was finalized.

Table 1.

Examples of the Inductive Content Analysis Process.

Sentence or expression taken from the document	Code	Theme
While the Homeland Knowledge teacher is telling children about various issues, he or she should start with the things that are always in their close surrounding and that are always available for their exploration.	Observation	Instructional Methods and Techniques
Trips and visits should be used to allow students to experience the issues related to homeland knowledge.	Trip	
In this course, the teacher cannot reach the goal of the course just by conveying information to students. He or she should make students think about the subject he or she will teach.	Making them think	
The government is responsible for providing education for the children of the nation.	Giving education	Duties and responsibilities to be fulfilled by the government for its citizens
It deals with the health affairs of the nation.	Protecting health	
It establishes courts to ensure justice.	Ensuring justice	
Pays tax.	Tax	Duties and responsibilities to be fulfilled by the individual for his/her government
Military service, preparation for military service.	Military service	
While the Homeland Knowledge teacher is telling the children about various issues, he or she should start with the things that are always in their close surrounding and that are always available for their exploration. .	From immediate to distant	Principles of instruction

Findings

This section presents, the findings obtained in the current study aiming to conduct an in-depth investigation of the citizenship, democracy and human rights curricula developed from 1926 to 2018 and to determine changes, transformations and developments that occurred in the curricula. The findings obtained for the 1926 Homeland Knowledge Curriculum are given in Table 2.

As seen in Table 2, the Homeland Knowledge Curriculum in the 1926 Elementary Curriculum included objectives regarding the regime, the duties and responsibilities of individuals and the state (rights of citizens), social life, learning and teaching processes. In the curriculum, the advantages and positive aspects of the regime that emerged with the Republic were emphasized, while the negative aspects of the former regime, which was a dynasty-based administration, were highlighted. It was stated that the Republic was a form of government based on the sovereignty of the people and ensures the use of individual freedoms. Thus, it was stated that the new form of government values the individual and allows the transition from being a subject to being a citizen.

The 1926 Homeland Curriculum emphasized the responsibilities of the state to citizens and citizens to the state. However, it was understood that this emphasis was mostly on the responsibilities of the state towards citizens. It was stated that the state had responsibilities such as providing education, ensuring justice, protecting the health of the public, ensuring the proper functioning of the economy,

enabling communication, ensuring the security and meeting the common needs of the people. The duties and responsibilities of the state were seen as the rights of citizens. It was stated that individuals have responsibilities towards the state, such as military service, paying taxes, adapting to the society, loving the country and the nation.

Table 2.
Findings Obtained for the 1926 Homeland Knowledge Curriculum.

Theme/Code	Theme/Code
Regime	Social Life
Republican Regime	Life in the Village
The relationship between the Republic and freedom	Production in the village
Republic means the sovereignty of people	Health in the village
Advantages of Republic	Entertainment in the village
Negative sides of the former regime	Life in the City
Functioning of the Government	Economy in the city
President's duties	Social life in the city
Duties of the Grand National Assembly	Obeying the rules (municipality, city)
	Security in the city
Duties and Responsibilities	Learning Teaching Process
State's Duties and Responsibilities (Citizens' Rights)	Teaching Methods and Techniques
Giving education	Observation, investigation
Ensuring justice	Discussion
Enabling communication (mail)	Group work
Protection of health	Reflection
Proper functioning of economy	Principles of Instruction
Ensuring the security of the public	From near to far
Meeting the common needs of the public	Being relevant to life
Citizens' Duties and Responsibilities	Students' Roles
Taxpaying	Active participation
Doing military service	Learning by doing and experiencing
Obeying rules	Teachers' Roles
Adapting to society	Providing guidance
Loving homeland, nation	Learning by doing
Cross-curricular (should be incorporated into other lessons)	

There were also explanations on the structuring of the learning-teaching process and suggested applications in the curriculum. It was suggested to use methods and techniques such as observation, analysis, discussion, reflection and group work in the learning and teaching process. It was required that students should have learnt by doing and experiencing. They should have participated actively in the teaching process through real life like examples that come first from their immediate surroundings then from distant surroundings. In this process, the teacher was expected to guide and engage students in practices. Quotations regarding the findings in this section were given below.

- Republic is the best regime. Republic is the will of the people (p. 85).
- The treason of the old sultanate, government and caliph based on religious principles... (p. 85).
- To make children love their homeland and nation (p. 79).
- Duties and authorities of the head of the republic (p. 86).
- The government is responsible for educating the children of the nation and for providing healthcare services and establishes courts to ensure justice (p. 86).

- Duties and rights of Turkish citizens. Protection and defence of the homeland. Tax and military service, preparation for military service (p. 87).
- To make the child understand the role he or she plays in the society in which he or she lives, and have a fundamental idea of the rights and duties of citizens in a democratic state (p. 79).
- The neighbourhood where the school is located will be given much importance in education (p. 81).
- Homeland knowledge is very closely related to some lessons, particularly Geography, History, and Turkish (p. 80).
- This curriculum is based on observation, investigation and reflection (p. 79).
- The main ideas of the lesson should not only be learned from the teachers, rather from the student's discretion under the guidance of the teacher (p. 79).

Table 3.
Findings Obtained for the 1936 Homeland Knowledge Curriculum.

Theme/Code	Theme/Code
Regime	Duties and Responsibilities
Republican Regime	Citizen's Duties and Responsibilities
Establishment of the Republic	Duties and Responsibilities towards the Turkish Nation
Sacrifices made for the establishment of the Republic	Loving the Turkish nation
Quality of the Republic	Respecting the Turkish nation
Importance of the Republic	Commitment to the Turkish nation
Superior aspects of the Republic compared to other regimes	Recognizing the meaning and importance of the nation
Comparison of the Ottoman State and the Republic	Recognizing the strong sides of the Turkish nation
Training self-sacrificing citizens loyal to the Republic	Getting oriented to achieving the goals of the Turkish nation
Reforms of the Republic	Importance of serving the Turkish nation and state
Importance of the reforms	Duties and Responsibilities regarding National Affairs
Effects of the reforms on the future of Turkey	Taking part in national festivals
Commitment to the reforms	Being interested in national affairs
Relationship between the reforms and Atatürk	Being interested in national problems
Learning-Teaching Process	Being willing to fulfil national duties
<i>Methods and Techniques</i>	Duties and Responsibilities regarding Military Service
Field trips	Loving Turkish soldiers and army
Observation and examination	Being interested in military service and army
Doing practices	Recognizing the importance of military service
Reflection	Duties and Responsibilities towards the State
Principles of Instruction	Obeying laws
From near to far	Obeying the state
From concrete to abstract	Giving priority to the interest of the state
Being relevant to life	
Students' Roles	
Putting theoretical information into practice	
Turning what has been learned into a lifestyle	
Teachers' Roles	
Giving examples from real life	
Relating to life	
Using various instructional materials	
Cross-curricular	

As seen in Table 3, the Homeland Knowledge Curriculum in the 1936 Elementary Curriculum included objectives regarding the importance of the Republic, which was the form of government, and the reforms of the Republic, the duties and responsibilities of students related to citizenship, love for the state and the nation, and suggestions and practices regarding the learning and teaching process. As in the 1926 Elementary Curriculum, the establishment, importance and quality of the Republic were emphasized in the 1936 Elementary Curriculum, and its superiority over other regimes was given by comparing it with the former empire. Besides, unlike the previous curriculum, the sacrifices made in the establishment of the republic and the importance of being committed to the republic were emphasized. In addition to this, the reforms made for the establishment of the republican form of administration were also highlighted in the curriculum. Students were expected to know the importance of the reforms of the Republic and their effects on the future of the nation, to be committed to the reforms and to establish a relation between the reforms and Atatürk. The functioning of the new regime and state structure were taught to students.

In order to ensure the loyalty of the new generation to the Republic and to the new state, it was aimed to ensure that students love, respect and serve the Turkish nation. In this context, students were asked to participate in national holidays, deal with national problems and fulfil national duties. In addition, students were encouraged to love soldiers and military service, and the importance of military service was emphasized. In this respect, the curriculum tried to ensure that students were committed to the newly established nation-state. In the curriculum, it was emphasized that students should obey the laws, obey the state, and prioritize the interests of the state. It was requested that the topics of this curriculum be associated with other lessons.

There were suggestions in the curriculum about the learning and teaching process. Teachers were asked to use methods and techniques such as field trips, observations, reflection and practice. It was stated that students should be taught starting from their immediate surroundings to the distant environment, with examples from concrete to abstract and relevant to life. Students were asked to apply the theoretical knowledge and turn what they have learned into a lifestyle. In this process, teachers were expected to relate subjects to life, give students examples from life, and use different teaching materials.

- Content of the republican regime established by Atatürk, how it was founded in Turkey, advantages of this regime over other regimes (p. 103).
- By making comparisons with the Ottoman Empire era, making students internalize the fact that the republican regime is very important for the existence and future of the Turkish nation (p. 105).
- Making students understand the meaning of Turkish revolution, importance of various fronts, making students internalize the contributions of this revolution to the welfare and happiness of Turkey (p. 103).
- Making students love and respect the character of Turkish nation, making students love and respect Turkish army, soldiers, and understand the importance of military service (p. 103).
- Developing the feelings of service and sacrifice towards the Turkish nation, teaching the goals and ideals of the Turkish nation to students ... (p. 105).
- It is not possible to accomplish the objectives of the lesson just through the transmission of the knowledge to students by the teacher. The teacher should make students think about the subjects he or she teaches students in the class (p. 104).
- While the teacher of the homeland knowledge lesson is explaining various subjects to students, he or she should start teaching the subjects that can be found in the immediate surroundings of the students (p. 107).

Table 4.
Findings Obtained for the 1948 Citizenship Knowledge Curriculum.

Theme/Code	Theme/Code
Regime	Duties and Responsibilities
Republican Regime	Duties and Responsibilities of the State
Republican regime	Protecting the health of the public
Foundation of the Republic and what was done in the foundation process	Duties and Responsibilities of Individuals
Importance of the Republic	Duties and Responsibilities towards Turkish Nation
Necessity of the Republic	Respecting and loving the Turkish nation
Contributions of the republican regime to the country	Commitment to the Turkish nation
Advantages of the Republic over the empire	Commitment to the values keeping the Turkish nation together
Protecting and developing the Republic as a duty of every citizen	Developing the desire to serve and sacrifice for the Turkish nation
Reforms of the Republic	Teaching the ambitions of the Turkish nation to students
Meaning of the reforms	Inculcating the goals and values of the nation
Importance of the reforms	Working and doing useful things for the nation
Necessity of the continuation of the reforms	Fostering students' interest in making contribution to the nation and country
Commitment to the reforms	Training individuals who are in compliance with the Six Arrows
Structure and Functioning of the Government	Learning the character of Turkish nation
Election of the president	Duties and Responsibilities towards National Affairs
Election of the Turkish National Grand Assembly	Knowing the meaning and importance of national affairs
Duties of the government	Working diligently to perform national duties
State Mechanisms	National holidays and important days
Structure of the state	Respect and love for the Turkish flag
Regime of the state	Duties and Responsibilities related to Military Service
Democracy	Being interested in military service and the Turkish army
Respecting rights of others	Loving, respecting and trusting soldiers and army
Obeying rules	Habit of obeying laws and state
Respecting different ideas	Learning-Teaching Process
Labour division	Methods and Techniques
Living together	Reflection
Using vote in the election	Observation
Political parties	Field trip
Duties of political parties	Principles of Instruction
Cross-curricular (should be incorporated into other lessons)	Samples from life
	Relating to life
	From near to far
	From simple to complex
	Students' Roles
	Turning goals into behaviours
	Turning theoretical information into behaviour

In Table 4, there were findings regarding the Citizenship Knowledge Curriculum in the 1948 Elementary Curriculum. In the curriculum, it was seen that the regime of the country, expectations from students about the Turkish nation, national affairs, and military service, duties and responsibilities, the concepts of democracy and learning-teaching process are emphasized. In the 1948 Citizenship Knowledge Curriculum, the foundation of the republican regime, difficulties experienced during the foundation, importance, necessity and advantages of the Republic and the necessity of protecting and developing the Republic were also emphasized. In addition, the meaning, importance, necessity of the reforms and the importance of commitment to the reforms were emphasized. The structure of the government and the state and the regime of the state were taught to students.

It was understood that in the curriculum, there were expectations from students in terms of ensuring their commitment to the nation. Students were expected to be educated in such a way as to develop love and respect for the Turkish nation, the desire to serve and sacrifice for the nation, to be committed to the values keeping people together, to be useful to their nation and country and to be in compliance with the Six Arrows. In addition, they were expected to learn about national issues, to be engaged in national affairs and duties wholeheartedly, to love and respect the national flag and to take part in national festivals. It was aimed to increase students' interest in military service and the Turkish army, and to encourage them to trust, love and respect the army.

The concept of democracy was first included in the 1948 Citizenship Knowledge Curriculum. It can be said that democracy has a broad framework such as respecting other people's rights, respecting different views, sharing work, working together, voting in elections and obeying rules. In the curriculum, there were also duties and responsibilities. The main duty and responsibility of the state was to protect the health of the public. Individuals were expected to obey laws and to make this a habit. It was also aimed to make connections between the subjects of the lesson and other lessons.

Explanations regarding the learning and teaching process were also given in the curriculum. It was stated that teaching should be carried out through observations, field trips and by encouraging students to reflect. Emphasis was also put on teaching principles in the teaching process. Teaching should be organized in such a way as to provide students with examples from real life, examples should be first given from immediate surroundings and then expanded towards distant surroundings and teaching should be from simple to complex. Students were expected to meet the objectives of the lesson and to turn theoretical information into behaviours.

- Teaching students the characteristics of the Republic, how it was founded in Turkey, how important the regime is for the survival and future of Turkey (p. 147).
- Informing students about the Turkish republican regime and teaching the superior sides of this regime compared to other regimes via concrete examples (p. 147).
- Teaching the meaning and importance of the Turkish reforms and training students as sacrificing Turkish citizens committed to the values of the Turkish revolution and always ready to protect them (p. 147).
- Training students as republican, nationalist, populist, statist, secular and revolutionary individuals (p. 147).
- Duties of the state towards citizens and citizens' duties towards the state (p. 156).
- People living in communities respect each other's rights (p. 157).
- People who live in a community choose those who will manage them (p. 157).
- The teacher should not only give information in citizenship knowledge classes, but should turn this knowledge into work and action in students (p. 149).
- When dealing with various subjects, the teacher should always start with those in the immediate vicinity of children who have the opportunity to observe them closely (p. 150).

Table 5.
Citizenship Knowledge Embedded in the 1968 Social Studies Curriculum.

Theme/Code	Theme/Code
Regime	Democracy
Republican Regime	Protection of democracy
Importance of the republican regime	Principles of the Turkish democracy
Characteristics of the Republic	Responsibilities within democracy
The Republic is a national, democratic, secular and social law state based on human rights	Duties and Responsibilities
Reforms of the Republic	Individuals' Duties and Responsibilities
Knowing the meaning of the reforms	Feeling love, respect and trust for the flag, soldiers and army
Recognizing the importance of the reforms	Protecting national values
Feeling committed to the reforms	Making sacrifices for Turkish nation to achieve its goals
Contribution of the reforms to the welfare of the Turkish nation	Gaining the character of Turkish nation
Learning-Teaching Process	Keeping the nation and country above all else
Methods and Techniques of Active Teaching	Being a good citizen
Field trips	Being a perfect human
Dramatizing	Responsibilities towards Laws
Group work	The concept of law
Cooperation	Importance of obeying laws
Principles of Teaching	Respecting laws
From near to far	Obeying the state authority
Relating to life	Social Life
Putting theoretical information into practice	Social Relationships
Teacher's Role	Obeying the rules of social life
Guide and facilitator	Knowing that each person has his/her own rights and responsibilities
Out-of-school learning environments should be used	Respect and tolerance
Paying attention to the child's opinions	Cooperation, helping and solidarity
Respecting different ideas in the classroom	Solidarity
Sources other than the textbook should be used	Importance of living as a community
Various assessment methods should be used (e.g. observation, test)	Increasing the awareness of living in a community
Arousing students' curiosity and interest in the events around them	Cooperation
	Economic Life
	Protecting public goods
	Being economical
	Meaning and importance of tourism
	Environment, Homeland and World
	Learning about the environment and homeland
	Learning about other societies
	Feeling curious to learn about scientists

Table 5 contains information on the subjects of Citizenship Knowledge embedded into the 1968 Social Studies Curriculum. The curriculum focuses on the importance and characteristics of the Republic. In the curriculum, it was emphasized for the first time that the state was a democratic, secular, social law state based on human rights. On the other hand, it can be said that the emphasis on the republican regime decreased compared to previous periods. The emphasis on human rights in the republican

regime was made in this curriculum for the first time. It can be said that the interest in the reforms that emerged with the Republic continues in the curriculum. Students were expected to be aware of the meaning and importance of the reforms and to contribute to the welfare of the Turkish people and to be committed to the reforms.

It was understood that the duties and responsibilities of citizens increased in the 1968 Curriculum. It was understood that ideals such as being a good citizen, being a perfect person, making sacrifices to develop the goals of Turkish nation, adopting the characters of Turkish nation, respecting the army, loving and being loyal to the army, keeping the nation and national values above all else come to the fore in the curriculum. In the curriculum, students were assigned duties such as knowing the importance of obeying the laws, respecting the law and obeying the state authority.

Social relations not included in the previous curriculum also find reflections in the curriculum. The curriculum emphasizes the necessity of obeying the rules of social life and the importance of mutual respect and love. Respect and tolerance, working together and solidarity, the importance of living in a society and cooperation were also emphasized. The individual was asked to know his or her environment, homeland and other communities, and to know scientists. The importance of protecting public goods and being economical was emphasized. In the 1968 Curriculum, democracy continues to exist. It was attempted to teach the principles of democracy to students and it was stated that democracy should be protected and the responsibilities within democracy were emphasized.

There were explanations and suggestions about the learning-teaching process in the curriculum. When the explanations in the curriculum were examined, it was seen that dramatization was added to the suggested methods. In addition, group activities such as field trips, group work and cooperation were emphasized. It was stated that the teaching should be carried out with examples first from the immediate surroundings of the students then should be expanded to include examples from distant surroundings. The importance of relating what has been learned to real life and of putting theoretical information into practice was emphasized. The role of the teacher has become more important in the curriculum. The role of a guide and facilitator was assigned to the teacher. The teacher was expected to make use of out-of-school learning environments, to pay attention to the child's opinions, to respect different ideas in the classroom, to use sources other than the textbook, to use various assessment methods and to arouse curiosity and interest in students about what was happening around.

- Students should be taught how the Republic was founded and developed (p. 69).
- Students learn that the Turkish Republic is a democratic, secular, social law state based on human rights and understand the characteristics and importance of the republican regime (p. 65).
- Students understand the meaning and importance of the Turkish revolution and its contribution to happiness and welfare of Turkey and to the future of the country (p. 64).
- They become committed to their families, nation, country and reforms (p. 64).
- Students keep the affairs of the nation and country above all else (p. 64).
- Students love, respect and trust the Turkish nation, flag and army (p. 64).
- Students understand the concept of law (p. 64).
- Priority should be given to methods making students active (p. 66).
- The teacher should facilitate students' work and be a guide to them (p. 66).
- The principle of teaching from near to far should be adopted (p. 65).
- Various assessment methods should be used to assess the units (p. 66).

Table 6 contains findings regarding the 1998 Citizenship and Human Rights Curriculum. Although 75 years had passed since the foundation of the Republic when the curriculum was prepared, the advantages of the Republic over other forms of government continue to be emphasized in the curriculum. The relationship between the Republic and Atatürk was established by stating that the Republic was above everything else.

Table 6.
The 1998 Citizenship and Human Rights Curriculum.

Theme/Code	Theme/Code
Regime	Atatürk
Republican Regime	Relationship between Atatürk and reforms and human rights
Advantages of the Republic over other regimes	Teaching students Atatürk's reforms and principles
Keeping the Republic and country above all else	Importance attached to human by Atatürk
Relationship between the Republic and Atatürk	Democracy and Democratic Values
Human Rights	Democracy
Basic concepts of human rights	Imparting a democratic personality to students
Importance of human rights	Respecting different opinions
Protecting human rights	Relationship between human rights and democracy
Embracing human rights	Values
Being willing to use rights and freedoms	Love
Relationship between human rights, democracy and peace	Respect
Universal human rights	Tolerance
Inherent rights and freedoms	Not being prejudiced
Awareness of fundamental rights and freedoms	Citizens' Duties and Responsibilities
National Security and National Power Elements	Duties and Responsibilities towards the state
Importance of national security	Cross-curricular (should be incorporated into other lessons)
Importance of the Turkish army	
Fighting against terrorism	
Reasons for the spread of terrorism	
Internal and external threats	
Learning-Teaching Process	
Active Teaching Methods and Techniques	
Discussion	
Question answer	
Dramatization	
Acting out	
Case study	
Group work	
Panel, forum, symposium, open forum etc.	
Teacher's Roles	
Connections should be established with the social life	
Flexible application	
Discussion environments should be created	
Specifications table	
Out-of-school and in-school activities	

It can be said that human rights were more strongly emphasized in the 1998 Citizenship and Human Rights Curriculum. Students were asked to know the basic concepts of human rights and the importance of universal human rights, inherent rights and freedoms. Students were expected to protect, embrace and be willing to use human rights. It was aimed to establish the relationship between human rights and democracy and to make students willing to exercise rights and freedoms. In the curriculum, there was a weak emphasis on democracy compared to human rights. Importance of imparting a democratic personality to students, respect for different ideas and the relationship between human rights and democracy were emphasized. In the curriculum, in connection with these two concepts, human values such as love, respect, tolerance and not being prejudiced were also emphasized.

The duties and responsibilities of citizens towards the state were included in the curriculum. These include the relationship between Atatürk's reforms and human rights. It was emphasized that Atatürk's reforms should be adopted. In addition, the importance that Atatürk gives to people was also included in the curriculum.

There were elements of national security and power in the 1998 Citizenship and Human Rights Curriculum. In this context, the subjects of the importance of national security and the Turkish army, the reasons for the spread of terrorism, the fight against terrorism, internal and external threats were mentioned for the first time in this curriculum. This curriculum can be considered to be a reflection of the problems that Turkey faces. The subjects of the curriculum were requested to be included in other lessons.

There were suggestions and explanations regarding the learning-teaching process in the curriculum. It was stated that methods and techniques such as dramatization, discussion, question and answer, acting out, case study, group works, panel, forum, and symposium can be used in the teaching process. It can be said that the methods recommended to be used in this curriculum started to change and diversify. In the learning and teaching process, teachers were asked to make connections with social life, to include flexible practices, to create discussion environments, to design activities carried out inside and outside the school, and to prepare a table of specifications for measurement and evaluation.

- The advantages of the Turkish Republic as a liberal, democratic and secular regime over totalitarian regimes are emphasized (p. 577).
- Being able to explain the salient features of the basic principles of humanity's common heritage (p. 578).
- Respect for human and human dignity is at the heart of this lesson (p. 577).
- Protecting and improving human rights is only possible with learning, understanding and putting into practice (p. 577).
- Willingness to protect fundamental rights and freedoms (p. 580).
- Saying that the principle of pluralism is important in democratic governments (p. 581).
- Understanding the relationship between Atatürk's principles and reforms and human rights (p. 577).
- Understanding the importance of national security (p. 582).
- Directs students to research and study by applying methods and techniques such as question and answer, discussion, case study, dramatization and group work (p. 577).
- It should not be thought that the goals of this lesson can be achieved only within the context of this lesson, but the teacher should establish a relationship with other lessons as appropriate while teaching the subjects (p. 577).

Table 7 contains the findings regarding the 2010 Citizenship and Democracy Curriculum. The curriculum was examined under the subheadings of human values, rights and freedoms, democracy culture, duties and responsibilities, the structure of the curriculum and the learning and teaching process. It can be said that the dimensions of human rights, democracy, duties and responsibilities in the curriculum were balanced. The curriculum emphasizes the development of the protection of human rights and freedoms, the role of non-governmental organizations in this process, the relationship between democracy and human rights, finding solutions to violations of rights and freedoms, and the indispensability of rights and freedoms.

In the democracy dimension of the curriculum, the concept of democracy was taught to students. Students were encouraged to raise their awareness of democracy, democratic attitude and gender equality. Students were expected to become democratic citizens, to make democracy a way of life, not to make discrimination, to get used to living together, to realize that differences create wealth and to get rid of their prejudices.

Table 7.
The 2010 Citizenship and Democracy Curriculum.

Theme/Code	Theme/Code
Human Values, Rights and Freedoms	Duties and Responsibilities
Human Values	Participation in decision making processes
Value and dignity of human	Responsibilities of the state towards the citizen
Protecting human values	Responsibilities of the individuals (military service, tax, vote)
Caring for himself/herself and his/her environment	Protecting public goods
Human Rights and Freedoms	Obedying the rules
Protecting human rights and freedoms	Fulfilling duties and responsibilities
Developing human rights and freedoms	The citizen's responsibilities towards the society and world
Contribution of non-governmental organization to the development of human rights and freedoms	Fulfilling his/her responsibilities by using basic rights and freedoms
Importance of rights and freedoms and indispensability of human rights and freedoms	Contributing to the development of the society as an active citizen
Ways of pursuing rights	Being sensitive to social issues
Relationship between Human Rights and Democracy	Protection and importance of common values
The relationship between democracy and human rights and freedoms	Learning-Teaching Process
Finding democratic solutions to violations of rights and freedoms	Active Teaching Methods and Techniques
Democracy Culture	Question and answer, discussion, case study, group discussions, role play, brainstorming, debate, six hats thinking technique, station, drama, observation, analysis
The concept of democracy	Teacher's Roles in the Teaching Process
Creating a democratic attitude	The teacher must be a role model
Creating awareness of democracy	The teacher must create a democratic learning-teaching environment
Being a democratic citizen	The teacher must exhibit a democratic attitude
Transforming democracy into a way of life	The teacher must take the development of the student into consideration
Discrimination	The teacher must use different teaching materials
Awareness of discrimination	The teacher must use process and product-Oriented assessment tools
Fighting against discrimination	Principles of Teaching
Living together	Relating to real life
Differences	
Getting rid of prejudices	
Social gender equality	
Structure of the Curriculum	
Activity-based	
Taking individual differences into account	
Student-centred	
Multiple intelligences theory	
Skills and values come to the fore	
Dominance of human rights and freedoms (including citizenship)	

In the dimension of the duties and responsibilities in the curriculum, emphasis was placed on the participation of individuals in decision-making processes and the responsibilities of the state to the individual and the individual to the state. In addition, it was stated that human values should be protected and developed. It was also emphasized that the individual should value himself/herself and other people. In the curriculum, the importance of Atatürk's principles and reforms was mentioned.

In the explanations and suggestions made about the curriculum, it was stated that the curriculum was activity and student-centred, should be given taking individual differences into account, was based on the theory of multiple intelligences, and prioritizes skills and values. Methods and techniques such as discussion, group discussions, question and answer, case study, brainstorming, six hats thinking technique, role playing, station, debate, observation, drama, and analysis were suggested in the teaching process of the curriculum. Examples from real life were asked to be given to students. The teacher was expected to be a role model, to create a democratic learning environment by demonstrating a democratic attitude, and to use different teaching materials, taking into account the readiness level of students. Not only result-oriented but also process-oriented evaluation was suggested.

- Acknowledges that every person is valuable and dignified (p.11).
- Understands that human rights and freedoms are innate and indispensable for everyone. (p.16).
- The teacher being sensitive to human rights and freedoms is of vital importance in the accomplishment of the objectives (p.8).
- Shows sensitivity on the issue of discrimination by questioning various forms of discrimination (p. 14).
- Takes responsibility for the protection of public property and public spaces (p.18).
- Alternative assessment and evaluation tools or methods should be used in order to collect data directly on the knowledge, skills and attitudes acquired by students (p.23).
- An activity-centred understanding that takes into account the student's own life and individual differences, and allows interaction with his/her environment is tried to be implemented (p.6).
- Student-centred, constructivist methods and techniques that have more penetration into life should be used. Teaching methods and techniques such as question-answer, discussion, case study, group activities, role-playing, brainstorming, debate, six hats thinking, tournament/station, poster preparation, drama can be used (p.8).

Table 8 contains the findings regarding the 2015 and 2018 Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum. The curriculum was examined under the headings of human values, rights and freedoms, justice and equality, reconciliation rules, living together, citizenship responsibilities, the structure of the curriculum and learning, teaching and measurement and evaluation processes. The relationship among right, freedom and responsibility, the importance of the concepts of rights and freedom, respect for rights and freedoms, violation of rights and freedoms, living together with rights and freedoms, relations between human rights and democracy culture were emphasized. The topic of democracy was covered under the heading of justice and equality. Equality in rights and freedoms, respect for individual differences and justice and equality issues were also emphasized. Reconciliation was also considered to be an important topic in this curriculum. Issues such as the causes of disagreements, reconciliation situations, reconciliation and seeking ways of reconciliation in conflict situations were included. Under the heading of living together, the relationship between living together and non-governmental organizations was established. The concept of rule, the relationship between rule and freedom and right, and obeying the rules and living together were also mentioned in the curriculum. As citizenship responsibilities, emphasis was placed on the protection of common property, the responsibilities of being a citizen, the issue of participation, the responsibilities of the state towards citizens and participation in decision-making processes.

In the 2015 Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum, it was stated that it has a story-based structure that puts the student at the centre. Discussion, question-answer methods were asked to be used. In addition, it was suggested to use documents related to human rights as materials in the teaching process. In the 2018 Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum, no method or technique was recommended. Process-oriented evaluation of students was emphasized in both of the curricula.

- Explains the qualifications of being human (MoNE, 2015, s.8; (MoNE, 2018, p.12).

- Respects rights and freedoms (MoNE, 2015, s.10; (MoNE, 2018, p.13).
- Respects people's differences (MoNE, 2015, s.10; (MoNE, 2018, p.13).
- Explains the reasons for conflicts between people (MoNE, 2015, p.11; (MoNE, 2018, p.14).
- Evaluates the effect of the rule on the relationship between freedom and right (MoNE, 2015, p.12; (MoNE, 2018, p.14).
- Knows that a homeland is needed to live together (MoNE, 2015, s.12; MoNE, 2018, p.15).
- Instead of measuring these properties in a single time period, it is essential to use measurements that take into account the changes in the process (MoNE, 2018, p.6).
- The curriculum does not draw clear boundaries for the practitioners in terms of measurement tools and methods that can be used in the measurement process, it only provides guidance (MoNE, 2015: p.2).
- A student-centred approach will be adopted in the implementation of the curriculum (MoNE, 2015, p.8).
- At least one story is selected for each objective in the delivery of the lesson (MoNE, 2015,p.8).
- Based on the story, students are enabled to discuss the subject with various questions and directions, form their own answers, and develop a conception and understanding in line with the objective. At least one story is selected for each objective in the delivery of the lesson (MoNE, 2015, p.8).

Table 8.

The 2015 and 2018 Human Rights, Citizenship and Democracy Curricula.

Theme/Code	Theme/Code
Human Values, Rights and Freedoms	Democracy
Human Values	Justice and Equality
Adopting human values	Equality in rights and freedoms
Qualifications of being human	Justice and Equality not Ensured
The difference between the child and adult	Living Together
Human Rights and Freedoms	Living together
The relationship between rights, freedoms and responsibilities	Non-governmental organizations
Violation of rights and freedoms	Respect for individual differences
Respecting rights and freedoms	Rules
Living together with rights and freedoms	The concept of rule
Innate human rights	The relationship between rule, freedom and right
Development of human rights and democracy culture	Obeying rules and living together
Citizenship Responsibilities	Reconciliation
Responsibility to protect common property	Reasons for people's disagreements
Responsibilities of being a citizen	Situations that require and do not require
Active citizenship	Compromising
Active participation	Reconciliation in resolving disputes
State responsibilities to its citizens	Seeking ways of reconciliation
Participation in decision making processes	Structure of the Curriculum (2015 curriculum)
Learning Teaching Process (2015 curriculum)	Student-centred
Teaching Methods and Techniques	Story-based
Discussion	
Question answer	
Use of human rights documents as material	
Measurement and Evaluation	
Process and product-oriented measurement and evaluation tools	
Observation-dominated (2015 curriculum)	

Discussion

With the proclamation of the Republic on October 29, 1923, the Republican regime based on the sovereignty of the people replaced the regime that was handed down from father to son and was based on the sovereignty of one person. After the collapse of the Ottoman Empire, which had existed more than 600 years, the need to establish the ideology of the new state emerged for it to survive because the continuity of states can only be possible with the establishment of their ideology. What makes this possible is the ideological apparatuses of the state. Althusser (2017) defined religion, school, family, law, political structure, unions, communication tools and culture as the ideological apparatuses of the state. Tozlu (2003) sees education and schools, which were among the ideological apparatus of the state, as places where the ideology of the state is formed because states use education and schools to sustain their existence and legitimacy in society. Thus, political powers transfer their principles to society. In this sense, education and ideology were interrelated. The founders of the Republic used all the means of the state to build the desired society (Şimşek, Küçük & Topkaya, 2012). Instead of ideology formed with reference to religion in the Ottoman Empire, the nation-state ideology of the newly established Republic of Turkey was formed. Education and schools have become tools to build the nation-state identity. Spaces for education were created, roles for students and teachers were determined, and curricula were prepared for the learning and teaching process. Thus, the task of creating and transferring the social, political and cultural codes of the newly established state was assigned to schools (Kaplan, 1999).

Schools have tried to fulfil the ideological roles assigned to them through curricula. In this context, the issues of democracy, citizenship and human rights and commitment to the newly established Republican regime have come to the fore in the 1926, 1936, 1968 and 1998 elementary curricula prepared after the proclamation of the Republic. The superior aspects of the Republic compared to other forms of government were emphasized. In addition, the negative aspects of the old state and its management style were brought to the fore. In this context, Başgöz (2005) stated that the old books praising the sultanate was not used anymore and new curricula and books were prepared to protect and keep the Republic alive. The aim of the curricula was to make students committed to the state. Thus, they attempted to achieve the legitimacy of the new state and the Republic as the new form of administration. Although it had been a long time since the establishment of the Republic, in the 1968 and 1998 curricula, the advantages of the Republic regime over other forms of government continued to be emphasized. It can be said that the attempts to form the ideology of the newly established state and to ensure the existence and continuity of the new system persisted from the foundation of the Republic until 1998.

In order to ensure the existence and legitimacy of the state, new regulations have been made in the social and political structure besides education. After the establishment of the Republic, the elements of the old administration were removed and the innovations that came with Atatürk's reforms started to be implemented in order to create mechanisms compatible with the government style of the new state (elements of the social structure). In this context, with the adoption of the Law of Unification in Education in 1924, education and instruction were standardized. The Swiss Civil Code was adopted in 1926. In 1928, the Arabic Alphabet was replaced by the Latin Alphabet. In 1930, women were given the right to vote and be elected. The Turkish Language Institute was established in 1932. In 1934, the surname law was enacted (Karpas, 1996). For the development of commitment to the reforms made since 1926, the importance and necessity of commitment to the reforms were emphasized in the 1936, 1948 and 1968 Elementary Curricula. Thus, it is aimed to train individuals who have adopted the reforms of the new state. In this way, it might have been attempted to form the political and social ideology of the newly established state.

The continuity of life is possible if the needs of the organism were met and the organism can adapt to the environment. As there were processes of human development, the continuity of societies relies on some developmental processes (Ulubey, 2008). For the continuity of societies, the people living in that society must first adapt to the society; that is, they need to socialize (Dewey, 1996). Besides socialization, another important concept is solidarity. Solidarity is a social phenomenon that consists of

the presence of different states of consciousness in all members of a society (Durkheim, 2006). Durkheim divides solidarity into two as mechanical solidarity and organic solidarity. Mechanical solidarity is the name given to the solidarity that connects individuals to society through the similarities in their views of life and the world and in their value judgments. In this type of solidarity, common values were beliefs and feelings. This is called collective consciousness. In organic solidarity, division of labour has replaced common consciousness. The solidarity that came into being with the emergence of the division of labour is called organic solidarity. Socialization and solidarity were very important in mechanical solidarity. Education is one of the most important factors in the accomplishment of socialization and solidarity. The most important task of education is to transfer the accumulated cultural heritage to new generations and to ensure social solidarity. It can be said that curricula were a tool for social cohesion and solidarity. In order to establish the sense of belongingness to the newly established state in students through elementary curricula, a great emphasis has been put on loving and respecting Turkish nation, being committed to the nation, loving military service and army to create the sense of loyalty and solidarity in students. Expressed as Six Arrows, republicanism, statism, populism, nationalism, secularism and revolutionism were first included in the Republican People's Party Program (Karpaz, 1996). The Six Arrows was also included in the 1936 homeland knowledge curriculum. The conception of Six Arrows also found reflections in curricula (Tezcan, 2011). It can be said that with the values given in the curricula, the national, spiritual and cultural elements of the new state were expected to be adopted by the new generation and that it is aimed to establish loyalty to values and solidarity among individuals. Thus, it can be stated that it has been attempted to train individuals who adapt to the newly established state and have solidarity among themselves.

In the first years of the Republic, in elementary curricula, the duties and responsibilities of the state and the responsibilities of individuals such as developing commitment to the state and the nation were emphasized. In the subsequent curricula, it can be said that the individual is given responsibilities such as obeying the rules and fulfilling his/her duties. In the curricula developed in the 2010 and afterwards, citizens' responsibilities and their participation in the process of decision-making have been brought to the fore. When the curricula developed in the foundation years of the Republic were examined, it is understood that it is aimed to educate individuals who fulfil their responsibilities for the new state. The concept of active participation has found a place in the curricula in the last 20 years. While the responsibilities of the state towards the individual should be more prominent in the curricula developed in a modern state, it is quite remarkable that the emphasis is on the responsibilities of the individual towards the state except for the 1926 curriculum. It is quite remarkable that a country, which is on the way to become a modern state and setting its main goal as reaching or even passing the level of modern states, does not distribute responsibilities justly between the state and citizens rather places the responsibilities on the shoulder of the individual. It is thought that this should change in favour of the individual. The findings in the literature seem to support these findings of the current study (Hablemitoğlu & Özmete, 2012; Merey, Karatekin & Kuş, 2012, Sen, 2020; Şiraz & Bay, 2020; Uğurlu, 2011; Üstel, 2016).

The concept of democracy was first included in the 1948 Citizenship Knowledge Curriculum. It can be said that democracy is addressed in a broad framework including respecting each other's rights and different views, labour division, working together, participating in elections, the duties and responsibilities of political parties and obeying the rules. Former developments in Turkey and the world seem to have been effective in the development of the 1948 curriculum. After the death of Atatürk, İsmet İnönü started to pave the way for liberalism besides being loyal to the six principles (Karpaz, 1996). However, the Second World War prevented progress on this issue. After the Second World War, Turkey's desire to enter the United Nations, Russia's territorial claims from Turkey and wanting to have a say on the status of the straits forced Turkey to be closer to the USA and to change its political regime. Turkey came closer to the West in 1945 with the transition to multi-party life and membership to the United Nations (Erdoğan, 1992; Kartal, 2003). The Universal Declaration of Human Rights was signed in 1948 (Kapani, 2011). These developments in Turkey and the world can be said to have resulted in the introduction of the concept of democracy to the 1948 curriculum. Particular emphasis is put on

participation in elections and duties and responsibilities of political parties in the curriculum. With the 1961 Constitution, the concept of social state came to the fore. This led to formation of rights and institutions that aim to protect democracy such as Constitutional Court, the Higher Council of Judges, collective bargaining and the right to strike, Turkey Radio and Television Corporation, the State Planning Organization, pluralism and the Republican Senate. In the 1968 curriculum, the principles of democracy were attempted to be taught to students, it is stated that democracy should be protected and an emphasis is put on the responsibilities within democracy (Akşin, 1996). The period between 1968 and 1998 is a period of political turmoil, memorandums, coups, economic crises, and journalist murders. The period following the 1980 coup is a period of oppression. For this reason, it can be said that there is an emphasis on democracy in the 1998 curriculum that could be considered weak compared to human rights. Democracy is addressed in the context of gaining a democratic personality, respect for different views and human rights. In the curriculum, concepts such as tolerance and not being prejudiced, which are human values, were included in connection with this concept.

On the summit held in Brussels on 17 December 2004, it was decided that Turkey had met the political criteria for candidacy to the European Union, so that the accession negotiations could be initiated. Before this decision, Turkey had made some changes in its constitution in 2001 and 2004 to meet the Copenhagen political criteria. Within this framework, regulations were made in the fields of democracy, freedom of thought and expression, prevention of torture, strengthening of civil authority, privacy of private life, freedom and security of person, freedom of communication, settlement and travel, freedom of establishing associations, immunity of residence and equality of women and men. Death penalty was abolished and gender equality was strengthened (Prime Ministry General Secretariat of the European Union, 2007). It can be said that the traces of the works on democracy and human rights in the European Union membership process can be seen in the 2010 Citizenship and Democracy Curriculum. In the democracy dimension of the curriculum, it is aimed to create awareness of democracy, democratic attitude and gender equality in students. Students were expected to become democratic citizens, to make democracy a way of life, not to make discrimination, to get used to living together, to realize that differences create wealth and to get rid of their prejudices. The curriculum emphasizes the importance of developing and protecting human rights and freedoms, the role of non-governmental organizations in this process, the relationship between democracy and human rights, finding solutions to violations of rights and freedoms, and the indispensability of rights and freedoms. However, it is seen that the emphasis on democracy has decreased in the 2015 curriculum. The issue of democracy in the 2015, 2018 curricula is covered under the heading of justice and equality. Equality in rights and freedoms, respect for individual differences and justice and equality issues were emphasized. Reconciliation is also considered as an important topic in these curricula. Issues such as the causes of disagreement, reconciliation situations, reconciliation and seeking ways of compromise in conflict situations were included. Although the 2015 and 2018 Human Rights, Citizenship and Democracy Curricula seem to have been accepted in different periods, their contents were almost the same. The curricula were examined under the headings of human values, rights and freedoms, justice and equality, rules of reconciliation, living together, citizenship responsibilities, the structure of the curriculum and learning, teaching and measurement and evaluation processes. As the importance of human rights and freedoms has increased in the world, the emphasis on human rights has increased in the curriculum.

The method is defined as the shortest path previously followed to reach the target (Demirel, 2017). In order for the learning-teaching process to be effective, methods and techniques that will make the student efficient should be used. These include methods and techniques such as brainstorming, station, drama, six hats thinking, case study, role playing, question-answer and debate (Aykaç, 2018; Demirel, 2017; Gözütok, 2017). In the learning-teaching processes of the curricula developed from 1926 to 1968, it is recommended to use methods and techniques such as field trips, observation, examination, discussion, reflection, practice and group work. In addition to these, dramatization was added in the 1968 curriculum. In the 1998 curriculum, it is stated that teaching can be done with methods and techniques such as question and answer, case study, acting out, panel, forum and symposium. As the 2010 curriculum is stated to be an activity-based curriculum, methods such as brainstorming, role

playing, six hats thinking, debate, drama and station techniques were added to them. In the 2015 curriculum, it is stated that it is a story-based curriculum and that discussion and question-answer methods can be used. No method or technique is recommended in the 2018 curriculum. When all the curricula implemented throughout the history of the Republic were examined, it can be said that the curricula were aimed to ensure that students were in the centre and effectively participate in the lesson, and the teaching methods and techniques were determined accordingly. The increasing variety of methods recommended in the curricula is important yet the most significant exceptions were the 2015 and 2018 curricula. In the 2015 curriculum, it is suggested that the lesson should be based on stories and can be conducted with several methods and techniques. It can be said that teaching based solely on telling stories may bore students and cause them to lose their interest in lessons. In the 2018 curriculum, on the other hand, no method or technique is suggested to teachers for the teaching process. It is highly remarkable that the number of teaching methods and techniques recommended in recent programs is reduced. This may give rise to questions about the quality of the teaching process. Moreover, research shows that teachers do not know the methods and techniques that will make the student effective and they largely prefer the lecturing method (Aykaç, 2007; Özpolat, Sezer, İşgör & Sezer, 2007). Although the use of methods that will make the student effective has been suggested in the curricula since the foundation of the Republic, teachers' lack of enough knowledge on this issue is quite important in terms of teacher training in Turkey.

In the literature, it is stated that some principles should be taken into account in order to create an effective learning-teaching process. These principles were openness, relating to life, from the known to the unknown, suitability for the student's level, from near to far, from concrete to abstract, suitability for life, up-to-dateness, economy and integrity (Akay, 2015; Demirel, 2017, Hesapçioğlu, 2011; Taşpınar, 2017). It has been concluded that the elementary curricula developed throughout the history of the Republic have included teaching principles that will make students effective. In the 1926, 1936, 1948 and 1968 curricula, students were asked to learn by doing and experiencing and to actively participate in the teaching process with examples first given from the immediate environments and then from remote environments, with examples starting from simple and then expanding towards complex and related to life. The students were asked to apply the theoretical knowledge and turn what they have learned into a lifestyle. There is no serious emphasis on teaching principles in the subsequent curricula. It can be said that in the first 50 years of the Republic, teaching principles were important and attention was paid to them in the curricula. However, the extent to which these principles have been taken into account in practice is controversial.

In the modern understanding of education, the student should be in the centre and should actively participate in the learning-teaching process (Dunlop & Grabinger, 1996). In the teaching-learning process, the teacher is expected to assume the roles of a guide and facilitator. This role of the teacher is very important in the student's construction of knowledge. Studies on this subject also show that the teacher should be a guide and facilitator (Akpınar & Aydın, 2010). When the curricula implemented throughout the history of the Republic were examined, it is seen that teachers were expected to be guides and facilitators in the learning and teaching process and to teach through practice. They were asked to relate subjects to life, give examples from life to students and use different teaching materials. They were expected to use out-of-school learning environments, to value the opinions of the child, to respect different views in the classroom, to arouse curiosity and interest in the events around them. They were expected to create discussion environments in the classroom and to design in-school and out-of-school activities. Although the teacher is given the role of a guide and facilitator, research shows that in actual classroom teaching, teachers were not guides rather they were at the centre (Aykaç & Ulubey, 2012; Gözütok, Akgün & Karacaoğlu, 2005; Kayıççı & Sabancı 2009).

Conclusion and Implications

As a result, it has been observed that in the first years of the proclamation of the Republic, in the elementary curriculum, the citizens' duties and responsibilities towards the state as well as the love of the country and the nation were emphasized. It is aimed to help individuals to adapt to the newly established state. In addition, students were expected to learn the functioning of the state and government. Importance is attached to endearing soldiers. Curriculums were expected to train individuals who have adopted the principles and reforms of Atatürk. The importance of obeying the state is emphasized. It is understood that in the first years of the Republic, it was attempted to train individuals who could adapt to the new state and embrace the principles of this state. In this context, homeland and citizenship curricula were put at the centre of all lessons. At the beginning of the 2000s, the regulations made in relation to democracy and human rights and freedoms to fulfil the political conditions in the accession process to the European Union found reflections in the curricula. In this regard, it was attempted to teach the importance of democracy and elements of democracy. In addition, it is understood that it was aimed to teach human rights and freedoms to individuals. As a result, it can be said that there is a shift from the teaching of the responsibilities of citizens to the teaching of rights, freedoms and democracy. However, it is not possible to say that this shift could be fully achieved in practice.

As a result of the current study, it is understood that the human rights dimensions have been reduced in the last two curricula. These dimensions should be strengthened in the new curricula to be developed. The activities of the 2015 Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum were structured using stories and the use of discussion and question and answer is suggested. It can be said that the applications in the curriculum do not put the student in the centre and were far from life. In the 2018 Human Rights, Citizenship and Democracy Curriculum, no method or technique is recommended. Considering the methods and techniques suggested in previous years and the applications that put the student in the centre, it can be said that the new curricula were insufficient. The methods and techniques of the new curricula to be developed should be diversified as in the previous curricula. The content of the programs should be structured to be relevant to real life. It was determined that in the foundation years of the Republic, national values were emphasized in the curricula and that this situation has changed in the following years. National values should be emphasized again in new curricula.

As the Homeland Knowledge Curriculum in the 1924 Elementary Curriculum was taught in Ottoman Turkish, the 1995 Citizenship and Human Rights Curriculum was not accessible and the democracy, citizenship and human rights were not taught as a separate lesson in the 2005 Elementary Curriculum rather as a cross-curricular subject, they were kept outside the scope of the current study. Future research can include the 1924 Malûmat-ı Vataniyye Curriculum and the 1995 Citizenship and Human Rights Curriculum

Turkish Version

Giriş

Osmanlı devletinin yıkılmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, bireye olan bakış açısı değişmeye başlamıştır. Yeni devlette yaşayan bireyler tebaa değil birer vatandaş olmuşlardır. Bireylerin vatandaş olarak sorumluluklarını yerine getirmeleri, demokrasi ile insan hak ve özgürlükleri benimsemeleri amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için öğretim programları birer araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda 1924'ten 2018'e geliştirilen ilköğretim programlarında vatandaşlık, demokrasi, insan hakları eğitimi konularının programlardaki ağırlıkları değiştirilerek verilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne, ilköğretim programlarında, yurt, yurttaşlık ve vatandaşlık bilgisi, demokrasi ve insan hakları eğitimi adları altında çeşitli dersler ve öğretim programları hazırlanmıştır. Bu bağlamda 1924 İlkokul Programında malûmat-ı vataniye isimli bir derse yer verilmiştir. Vatandaşların görev ve sorumluluklarının ön plana çıkarıldığı bu ders, ilköğretim dört ve beşinci sınıflarda birer saat olarak okutulmuştur (Altunya, 2003). Bu ders, 1926 ilköğretim programında yurt bilgisi ismini almış, dört (iki saat) ve beşinci (bir saat) sınıflarda okutulmuştur. Programda, yeni kurulan devlete bağlılığın önemi ile devletin görev ve sorumluluklarına ağırlık verilmiştir (MoNE, 1930). 1936 yurt bilgisi dersi yine dört ve beşinci sınıflarda aynı şekilde okutulmuştur. Bu derste hedefler, direktifler ve içerik bölümleri yer almıştır. Türk ordusunu seven, cumhuriyete, cumhuriyetle gelen devrimlere ve devlete bağlı bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır (MoNE, 1936). Yurt bilgisi dersinin adı, 1948 İlkokul Programında yurttaşlık bilgisi olarak değiştirilmiştir. Ders, dördüncü ve beşinci sınıfta verilmiştir. Ders ile Türk milletini ve askerini, ordusunu seven ve sayan, Altı Ok'a uygun, Cumhuriyeti ve devrimlerini benimsemiş bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır (MoNE, 1957).

1968 İlkokul Programında, yurttaşlık bilgisinin ayrı bir ders olarak verilmesi yerine sosyal bilgiler dersinin altında verilmesi tercih edilmiştir (Cicioğlu, 1983; Kalaycı, 2000; MoNE, 1968). Yurttaşlık bilgisi konuları sosyal bilgiler dersi kapsamında dördüncü ve beşinci sınıfta verilmiştir. Sosyal bilgiler dersinin içinde yer verilen yurttaşlık bilgisinin amaçlarının genellikle önceki programlarda yer alan derslerin amaçları ile benzerlik gösterdiği söylenebilir (MoNE, 1968). Yurttaşlık bilgisi dersine 1995 yılında insan hakları eklenmiştir. Böylece dersin adı vatandaşlık ve insan hakları eğitimi olmuştur. Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi 1997-1998 eğitim-öğretim yılında, yedinci ve sekizinci sınıflarda okutulmaya başlanmıştır (MoNE, 2003). Program 2005 ilköğretim programının yayınlanmasının ardından uygulamadan kaldırılmıştır. 2005 ilköğretim programında, demokrasi, vatandaşlık ve insan hakları adında ayrı bir ders yer almamıştır. Bunun yerine diğer dersler içine demokrasi, vatandaşlık ve insan hakları konuları yerleştirilerek ara disiplin uygulamasına yer verilmiştir. Bu kapsamda tüm derslerin içine, vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları konuları yerleştirilmiştir (ERI, 2005). Bu durum 2010 yılına kadar devam etmiştir. Bu yıldan itibaren vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders programı geliştirilmiş ve sekizinci sınıflarda haftada bir saat olarak okutulmuştur. Demokrasi ve insan haklarının ağırlıkta olduğu program, 2015-2016 yılında geliştirilen insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programının geliştirilmesine kadar uygulanmıştır (MoNE, 2010). Demokrasi, insan hakları ve yurttaşlık dersi öğretim programı dördüncü sınıfta masal temelli olarak haftada bir saat verilmiştir (MoNE, 2015). Bu program aynı isimle ve küçük değişikliklerle 2018 yılında güncellenmiş ve dördüncü sınıflarda okutulmaya devam edilmiştir (MoNE, 2018). Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda oluşturulan programlarda vatandaşlık eğitimine, 1948 programından sonra demokrasi eğitimine ve 1998 ilköğretim programı ile insan hakları eğitimine ağırlık verilmiştir.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, geliştirilen ve ilköğretim programlarında yer alan vatandaşlık eğitimine ağırlık verilmiştir. Vatandaşlık eğitimi ile bireylerde vatandaşlığa ilişkin bilgi, beceri ve değerlerin oluşturulması amaçlanmaktadır (Benge, 2006; Harms-Logan, 2009; Jett, 2013; Molina-Giron, 2012;

Tooth, 2008). Bunun yanında bireylerin etkin ve sorumlu vatandaşlar olarak toplumsal katılım göstermeleri istenmektedir (Hébert & Sears, 2001). Bireylerde vatandaşlığa yönelik olumlu tutum oluşması (Banks, 2004) ve bireylerin vatandaş olarak rollerine hazırlanmaları (Kerr, 1999) beklenmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da bireylerin vatanını milletini seven, görev ve sorumluluklarını yerine getiren yönetime katılımlarının sağlanmaya çalışıldığı bir vatandaşlık eğitiminin amaçlandığı söylenebilir.

Cumhuriyet'in ilkökul/ilköğretim programlarında yer verilen ikinci bir konu demokrasi eğitimidir. Demokrasi eğitiminde insan hak ve özgürlüklerini benimsemiş, yasalara ve karşı topluma görev ve sorumluluklarını bilen, yerine getiren ve demokratik davranışlar sergileyen (Gülmez, 2001; Güven, 2011) ve demokratik değerleri benimsemiş vatandaşların yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye'deki ilkökul programlarında demokrasi eğitimine 1948 programı ve sonrasında geliştirilen programlarda yer verilmiştir. İlk programlarda kurallara ve yasalara uymanın önemi üzerinde durulmuş, daha sonraki programlarda demokrasi ve demokratik değerlere ağırlık verildiği söylenebilir.

İlkökul programlarında geçen üçüncü bir konu insan hakları eğitimidir. İnsan hakları eğitimi, evrensel bir kültür olarak insan haklarının oluşturulmasını amaçlayan eğitim, öğretim, bilgilendirme ve yaygınlaştırma çabaları olarak ifade edilmektedir (Rasmussen, 2012; UNESCO, 2012). Bireylerin haklarını bilme, kullanma, koruma ve geliştirme amacı ile verilen eğitim (Karaman-Kepenekçi, 2008) olarak görülmektedir. İnsan haklarının 1998 ilkökul programında baskın olduğu görülmektedir. Ondan önceki programlarda insan hakları eğitimine ya hiç yer verilmemiş ya da vatandaşlık ve demokrasi eğitimi içinde çok az yer verilmiştir.

Alanyazın incelendiğinde, demokrasi, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi ile ilgili yapılan çalışmaların genellikle tek tek programların incelenmesi ve değerlendirilmesi ya da bir programın belli dönemlerinin incelenmesi şeklinde olduğu söylenebilir. Örneğin Üstel (2016) vatandaşlık eğitiminin Meşrutiyetten 1995'e gelişimini genel hatları ile incelemiş ve değerlendirmiştir. Bunun dışında vatandaşlık eğitiminin çeşitli boyutları ile incelendiği çalışmalar da yapılmıştır (Aslan, 2019; Dağ, 2012; Gürkan & Doğanay, 2020; Merey, Karatekin & Kuş, 2012; Sen, 2020; Şiraz & Bay, 2020; Uğurlu, 2011). Demokrasi eğitiminde genellikle eğitim sistemindeki ve okullardaki demokrasi eğitimi üzerinde odaklanıldığı söylenebilir (Doğanay & Sarı, 2004; Gündoğdu, 2004). Örneğin Okutan (2010) okullardaki demokrasi eğitimi genel olarak incelemiş ve tespitlerde bulunmuştur. Miser (1991) örgün eğitimde demokrasi eğitimi tartışmıştır. Bunların dışında son 25 yılda demokrasi eğitimi, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ile vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programlarının incelendiği ve değerlendirildiği çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Güven, Çam ve Sever (2013) demokrasi eğitimi ile okul meclisleri ilişkisini incelemiştir. 2010 yılında geliştirilen Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Programının incelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik çalışmalar dikkati çekmektedir (Ersoy, 2016; Gündoğdu & Yıldırım, 2010; Kalaycı & Hayıresever, 2014; Kondu & Sakar, 2013; Şeker, 2013; Tarman & Kuran, 2014; Toraman & Gözütok, 2014; Ulubey & Gözütok, 2015). Alanyazında vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programlarının incelendiği ve değerlendirildiği çalışmalar da yer almaktadır (Özbek, 2017; Uyangör, 2007; Üstündağ, 1997). Geliştirilen ve birbirinin hemen hemen aynısı olan son iki programda, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimine yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Aslan & Aybek, 2018; Büyükalın-Filiz & Sel, 2018; Haçat & Demir, 2017; İzgar, 2017; Toprak & Demir, 2017). Alanyazındaki çalışmalar değerlendirildiğinde, çalışmaların genel olarak belirli programlar temelinde yapıldığı, tarihsel çalışmaların da programlarının tamamını kapsamadığı söylenebilir. Bu çalışma diğerlerinden farklı olarak, yaklaşık 100 yıllık dönemde hazırlanan ve ülke çapında uygulanan vatandaşlık, demokrasi, insan hakları eğitimi programların izlediği değişimin, gelişimin ve dönüşümün ortaya çıkarılması açısından oldukça önemlidir. Bunun yanında çalışma, programlara, dönemin siyasi, ekonomik, sosyolojik ve uluslararası gelişmelerin yansımaların belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Son olarak ilgili programların tarihsel süreç içerisindeki gelişiminin ortaya konulmasında önemli rolü olacaktır. Bu çalışmada, 1926 yılından 2018'e kadar geliştirilen vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitimi programları derinlemesine incelenerek, bu süreçte programlarda ortaya çıkan değişim, dönüşüm ve gelişimlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma 1926 ile 2018 yılları arasında ilkokul/ilköğretim programlarında yer alan yurt bilgisi, yurttaşlık bilgisi, vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitimi gibi farklı adlarda geliştirilen programlarındaki değişim ve dönüşümlerin araştırıldığı doküman incelemesine dayalı nitel bir çalışmadır.

Araştırma Kapsamında İncelenen Dokümanlar

Araştırmada, 1926 ve 1936 yurt bilgisi programı, 1948 yurttaşlık bilgisi programı, 1968 sosyal bilgiler dersi içinde yer alan yurttaşlık bilgisi programı, 1998 ilköğretim vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programı ve 2010 vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programı ile 2015 ve 2018 insan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programları incelenmiştir. 2005 ilköğretim programında demokrasi, vatandaşlık ve insan hakları eğitiminin ayrı bir ders olarak verilmemesi ve diğer derslerin içinde ara disiplin olarak verilmesi nedeniyle araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırmada programların amaçları, programın uygulamasına yönelik açıklamalar, programların hedef ve hedef davranışları ile kazanımları, içerikleri, öğrenme-öğretme süreçleri ve ölçme ve değerlendirme anlayışları incelenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler doküman incelemesi tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma kapsamında 1926, 1936, 1948 ve 1968, 1998 ilkokul/ilköğretim programlarına Milli Kütüphaneden, diğer programlara Taalim Terbiye Kurulunun Web sitesinden ulaşılmıştır. Programların ön incelemelerinin yapılmasının ardından tümevarımsal içerik analizi ile çözümlenmesine karar verilmiştir. Tümevarımsal içerik analizi, araştırmacıların kavramları, kategorileri veya temaları kullanarak çalışma sorularını yanıtlayabilmeleri için verileri azaltmak ve gruplamak için soyutlama sürecini kullanır. Bir analiz birimi seçildikten sonra, araştırmacı, açık kodları tanımlamak için verileri gözden geçirir, bunlar daha sonra alt kavramlar, kategoriler ve temalar oluşturmak için benzer içerik içeren diğer açık kodlarla birleştirilir. Önceki adımda olduğu gibi, bu alt kavramlar, kategoriler ve temalar, ana kavramlar, kategoriler ve temalar halinde daha da organize edilebilen kavramlar, kategoriler ve temalar halinde birleştirilir (Kyngäs, 2020). Bu bağlamda programlarda yer alan vatandaşlık demokrasi, insan hakları eğitimi programları üç kez okunmuştur. Ardından iki döngüde kodlanmıştır. Birinci döngüde açık ve invivo, ikinci döngüde eksen kodlama yapılmıştır. Birbirleriyle ilişkili bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Veri analizi sürecin ilişkin örnekler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik için çeşitleme (triangulation), uzun süreli etkileşim, araştırmacı duruşu, uzman incelemesi ve katılımcı doğrulaması, ayrıntılı betimleme, örneklem seçimi gibi stratejiler benimsenmektedir (Creswell & Miller, 2000; Lincoln & Guba, 1985; Meriam, 2009; Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu çalışmanın doküman incelemesi olması nedeniyle geçerliği ve güvenilirliğinin sağlanması için uzman incelemesi ve ayrıntılı betimleme stratejileri kullanılmıştır. İlk olarak vatandaşlık, insan hakları ve demokrasi eğitimi ile nitel araştırma yöntemleri konusunda iki uzmandan çalışmayı incelemesi istenmiştir. Birinci uzmana çalışma süreci hakkında bilgi verilmiş, araştırmanın verileri ve sonuçları uzmanla birlikte değerlendirilmiştir. İkinci uzmana araştırma sürecine, desenine verilerin analizine, bulgulara ve sonuçlara ilişkin dokümanlar gönderilmiştir. İkinci olarak, araştırmada kullanılan veri analizi süreci yöntem boyutunda kullanılan veri toplama araçları ve analiz teknikleri ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. İçerik analizi ile elde edilen bulgular yorum yapılmadan verilmiştir. Veri analizi ile ortaya çıkan temalar doğrudan alıntılarla desteklenerek ayrıntılı betimleme yapılmıştır. Üçüncü olarak, yöntem ve bulgular bölümlerinde veri toplama süreci ve analizler ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Tüm bu işlemlerin ve uzmanlardan alınan dönütlerin ardından araştırma raporuna son hali verilmiştir.

Tablo 1.*Tümevarımsal İçerik Analizi Sürecine İlişkin Örnekler.*

Dokümandan Alınan Cümle ya da ifade	Kod	Tema
Yurt Bilgisi öğretmeni muhtelif mevzuları çocuklara anlatırken daima onların muhitinde olan, daima yakından müşahede etmelerine imkân bulunan şeylerden başlamak lazımdır.	Gözlem	Öğretim Yöntem ve Teknikleri
Yurt bilgisi mevzularını canlandırmak için gezintilerden ve ziyaretlerden azami derecede istifade edilmelidir.	Gezi	
Bu derste öğretmen talebe kuru kuruya bilgi vermekle dersin hedefine varmış olamaz. Derste talebe anlatacağı meseleler üzerinde onları düşündürmelidir.	Düşündürme	
Hükümet... milletin çocuklarını okutur.	Eğitim verme	Devletin vatandaşlara yönelik görev ve sorumlulukları
Memleketin sıhhat işlerine bakar.	Sağlığı koruma	
Adalet işlerini sağlayacak mahkemeler kurar.	Adalet sağlama	
Vergi verir.	Vergi	Bireyin devlete yönelik görev ve sorumlulukları
Askerlik vazifesi, askerliğe hazırlık.	Askerlik	
Yurt Bilgisi öğretmeni muhtelif mevzuları çocuklara anlatırken daima onların muhitinde olan, daima yakından müşahede etmelerine imkân bulunan şeylerden başlamak lazımdır.	Yakından uzağa	Öğretim ilkeleri

Bulgular

1926 yılından 2018'e kadar geliştirilen vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitimi programları derinlemesine incelenerek, bu süreçte, programlarda ortaya çıkan değişim, dönüşüm ve gelişimlerin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmadan elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir. 1926 yurt bilgisi Programından elde edilen bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde, 1926 ilköğretim programında yer alan yurt bilgisi dersinde, devletin yönetim biçimine, bireyler ile devletin görev ve sorumluluklarına (vatandaşların haklarına), toplumsal yaşama, öğrenme ve öğretme sürecine ilişkin bulgular yer almaktadır. Programda, Cumhuriyet ile ortaya çıkan yönetim biçiminin üstünlükleri ve olumlu yönleri vurgulanırken, eski yönetimi biçimi olan hanedanlığa dayalı yönetimin olumsuz yönleri ön plana çıkarılmıştır. Cumhuriyet'in halk egemenliğine dayalı bir yönetim yönetimi biçimi olduğu ve bireysel özgürlüklerin kullanılmasını sağladığı ifade edilmiştir. Böylece yeni yönetim biçiminin bireye değer verdiği, tebaa olmaktan halk olmaya doğru geçişi sağladığı belirtilmiştir.

1926 yurt bilgisi programında, devletin vatandaşlara, vatandaşların da devlete karşı sorumluluklarına vurgu yapılmıştır. Ancak bu vurgunun daha çok devletin vatandaşlara yönelik sorumluluklarına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Devletin eğitim verme, adalet sağlama, halkın sağlığını koruma, ekonominin işleyişini ve halkın iletişimini, güvenliğini ve ortak ihtiyaçlarını sağlama gibi sorumluluklarının olduğu belirtilmiştir. Devletin görev ve sorumlulukları vatandaşların hakları olarak görülebilir. Bireylerin devlete yönelik, askerlik yapma, vergi verme, topluma uyum sağlama, vatani ve milleti sevme gibi sorumluluklarının olduğu ifade edilmiştir.

Program öğrenme-öğretme sürecinin yapılandırılmasına ilişkin açıklamalar ve önerilen uygulamalar da bulunmaktadır. Öğrenme öğretme sürecinde gözlem, inceleme, tartışma, düşündürme ve grup çalışmaları gibi yöntem ve tekniklerin kullanılması önerilmiştir.

Tablo 2.
1926 Yurt Bilgisi Programına İlişkin Bulgular.

Tema/Kod	Tema/Kod
Yönetim Biçimi	Toplumsal Yaşam
Cumhuriyet Rejimi	Köyde Yaşam
Cumhuriyet ve bireysel özgürlük ilişkisi	Köyde üretim
Cumhuriyetin halk egemenliği oluşu	Köyde sağlık
Cumhuriyetin üstünlükleri	Köyde eğlence
Eski yönetim biçimin olumsuzlukları	Kasabada Yaşam
Hükümetin işleyişi	Kasabada ekonomi
Cumhurbaşkanının görevleri	Kasabada sosyal hayat
Meclisin görevleri	Kurallara uyma (belediye, kasaba)
	Kasabada güvenlik
Görev ve Sorumluluklar	Öğrenme Öğretme Süreci
Devletin Görev ve Sorumlulukları	Yöntem ve Teknikler
(Vatandaşların Hakları)	Gözlem, inceleme
Eğitim verme	Tartışma
Adalet sağlama	Grup çalışması
İletişimi sağlama (posta)	Düşündürme
Sağlığın korunması	Öğretim İlkeleri
Ekonominin doğru işleyişi	Yakından uzağa
Halkın güvenliğini sağlama	Yaşama yakınlık
Halkın ortak ihtiyaçlarını gerçekleştirme	Öğrencilerin Rollerini
Vatandaşların Görev ve Sorumlulukları	Etkin katılım
Vergi verme	Yaparak yaşayarak öğrenme
Askerlik yapma	Öğretmenlerin Rollerini
Kurallara uyma	Rehber olma
Topluma uyum sağlama	Uygulayarak öğretme
Vatan, millet sevgisi	
Ara Disiplin (diğer derslerin içinde de verilmeli)	

Öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerinin, yakın çevresinden uzağa ve yaşama yakın örneklerle öğretim sürecine etkin katılımının sağlanması istenmiştir. Öğretmenin bu süreçte rehber olması ve uygulama yaptırması beklenmiştir. Bu bölümdeki bulgulara ilişkin alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

- Cumhuriyet en iyi idaredir. Cumhuriyet halk iradesidir (s. 85).
- Dini esaslara dayanan eski saltanat, hükümet ve halifenin hainliği... (s. 85).
- Çocuğa en geniş mana ile yurdunu ve milletini sevdirmek (s. 79).
- Reisi cumhurun vazife ve selayetleri (s. 86).
- Hükümet... milletin çocuklarını okutur. Memleketin sıhhat işlerine bakar. Adalet işlerini sağlayacak mahkemeler kurar (s. 86).
- Türk vatandaşının vazife ve hakları. Vatanın muhafazası ve müdafaası. Vergi ve askerlik vazifesi, askerliğe hazırlık (s. 87).
- Çocuğa içinde yaşadığı cemiyette kendisinin oynadığı rolü sezdirme, onu, demokratik bir devlette vatandaşların hak ve vazifeleri hakkında esaslı bir fikre sahip etmek (s. 79).
- Tedrisatta mektebin bulunduğu mahalle pek ziyade ehemmiyet verilecektir (s. 81).

- Yurt bilgisi dersi diğer bazı derslerde, hususi Coğrafya, Tarih, Türkçe dersleri ile pek ziyade münasebetdardır (s. 80).
- Bu ders tabiat dersi derecesinde müşahede, tetkik, tefekküre istinat eder (s. 79).
- Dersin esas fikirlerini talebe sadece muallimin takririnden öğrenmemeli, daha ziyade muallimin rehberliği altında kendi tefekkürü ile istihraç eylemelidir (s. 79).

Tablo 3.

1936 Yurt Bilgisi Programına İlişkin Bulgular.

Tema/ Kod	Tema/ Kod
Yönetim Biçimi	Görev ve Sorumluluklar
Cumhuriyet Rejimi	Bireyin Görev ve Sorumlulukları
Cumhuriyetinin kuruluşu	Türk Milletine İlişkin Görev ve Sorumlulukları
Cumhuriyetin kurulması için yapılan fedakârlıklar	Türk milletini sevmek
Cumhuriyetin niteliği	Türk milletine saygı duyma
Cumhuriyetin önemi	Türk milletine adanmışlık
Cumhuriyetin diğer rejimlere göre üstün yönleri	Milletin anlamı ve önemini fark etme
Osmanlı imparatorluğu ve cumhuriyet karşılaştırılması	Türk milletinin güçlü yönleri fark etme
Cumhuriyete bağlı fedakâr yurttaşlar yetiştirme	Türk milletinin amaçlarına ulaşmaya yönelme
Cumhuriyet Devrimleri	Türk milletine ve devlete hizmet etmenin önemi
Devrimlerin önemi	Milli Durumlara İlişkin Görev ve Sorumlulukları
Devrimlerin Türkiye'nin geleceğine etkileri	Milli bayramlara katılma
Devrimlere bağlılık	Milli işlere ilgi duyma
Devrimler ve Atatürk ilişkisi	Milli sorunlarla ilgilenme
Öğrenme-Öğretme Süreci	Milli görevlerini yapmaya istekli olma
Yöntem ve Teknikler	Askerliğe İlişkin Görev ve Sorumlulukları
Gezi	Türk askerini ve ordusunu sevmek
Gözlem ve inceleme	Askerliğe ve orduya ilgi duyma
Uygulama yapma	Askerliğin önemini fark etme
Düşündürme	Devlete Yönelik Görev ve Sorumlulukları
Öğretim İlkeleri	Kanunlara uyma
Yakından uzağa	Devlete itaat etme
Somuttan Soyuta	Devletin menfaatlerini üstün tutma
Yaşama yakınlık	Ara Disiplin (Diğer Derslerle İlişki)
Öğrencilerin Rollerini	
Teorik bilgiyi uygulama	
Öğrendiklerini yaşam biçimi haline getirme	
Öğretmenlerin Rollerini	
Yaşamdan örnekler verme	
Yaşamla ilişkilendirme	
Farklı öğretim materyalleri kullanma	

Tablo 3 incelendiğinde, 1936 ilköğretim programında yer alan yurt bilgisi dersinde, yönetim biçimi olan cumhuriyete ve cumhuriyetin devrimlerinin önemine, öğrencilerin vatandaşlığa ilişkin görev ve sorumluluklarına, duyuşsal olarak devleti ve milleti sevmelerine ve öğrenme öğretme sürecine ilişkin öneri ve uygulamalara ilişkin bulgular yer almaktadır. 1926 programında olduğu gibi 1936 programında

da Cumhuriyet'in kuruluşu önemi ve niteliği üzerinde durulurken, diğer rejimlere göre üstünlüğü özellikle imparatorlukla karşılaştırılarak verilmiştir. Bunun yanında daha önceki programa göre farklı olarak cumhuriyetin kurulmasında yapılan fedakârlıklar ve cumhuriyete bağlı olmanın önemi üzerinde durulmuş. Bunla birlikte programda cumhuriyet yönetim biçiminin yerleşmesi için yapılan devrimler de ön plana çıkarılmıştır. Öğrencilerin cumhuriyet devrimlerinin önemini ve geleceğe etkilerini bilmesi, devrimlere bağlı olması ve devrimlerle Atatürk ilişkisini kurması beklenmiştir. Öğrencilere yeni rejimin işleyişi ve devlet yapısı öğretilmeye çalışılmıştır.

Yeni neslin cumhuriyete ve yeni devlete bağlılığın sağlanması için öğrencilerin Türk milletini sevmesi, bağlı olması, saygı duyması ve hizmet etmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, öğrencilerin milli bayramlara katılması, milli sorunlarla ilgilenmesi ve milli görevleri yapması istenmiştir. Bunun yanında öğrencilere askerler ve askerlik sevdirmeye çalışılmış, askerliğin önemini vurgulanmıştır. Program bu yönüyle öğrencilerin yeni kurulan ulus devlete bağlı olmasını sağlamaya çalışmıştır. Programda öğrencilerin kanunlara uyması, devlete itaat etmesi, devletin çıkarlarını üstün tutması gerektiği vurgulanmıştır. Bu programın konularının diğer derslerle de ilişkilendirilmesi istenmiştir.

Programda öğrenme ve öğretme sürecine ilişkin öneriler bulunmaktadır. Öğretmenlerin gezi, gözlem, düşündürme ve uygulama yapma gibi yöntem ve teknikleri kullanmaları istenmiştir. Öğrencilere yakın çevresinden uzak çevreye doğru, somuttan soyuta ve yaşama yakın örneklerle öğretim yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Öğrencilerden teorik bilgileri uygulamaları ve öğrendiklerini yaşam biçimi haline getirmeleri istenmiştir. Bu süreçte öğretmenlerden konuları yaşamla ilişkilendirmeleri, öğrencilere yaşamdan örnekler vermeleri ve farklı öğretim materyalleri kullanmaları beklenmiştir.

- Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet rejiminin mahiyeti, Türkiye'de nasıl kurulduğu, bu rejimin başka rejimlere göre üstünlüğü (s. 103).
- İmparatorluk devri ile mukayeseler yaparak Cumhuriyet rejiminin Türk milletinin hali ve istikbali için ne kadar zaruri olduğuna talebede sarsılmaz bir kanaat halinde yaşatmak (s. 105).
- Türk İnkılabının manasını, muhtelif cephelerinin önemi, Türkiye'nin saadetine ve refahına ve memleketin istikbaline yapacağı tesiri talebeye kavratmak (s. 103).
- Türk milletinin karakterini sevdirmek, saydırmak, Türk ordusunu, askerini sevdirmek, saydırmak, askerliğin öneminin kavratmak (s. 103).
- Türk milletine karşı hizmet ve fedakârlık duygularını inkişaf ettirmesi, Türk milletinin gayelerini ve ülkülerini talebeye maletmesi... (s. 105).
- Bu derste öğretmen talebeye kuru kuruya bilgi vermekle dersin hedefine varmış olamaz. Derste talebeye anlatacağı meseleler üzerinde onları düşündürmelidir (s. 104).
- Yurt Bilgisi öğretmeni muhtelif mevzuları çocuklara anlatırken daima onların muhitinde olan, daima yakından müşahede etmelerine imkân bulunan şeylerden başlamak lazımdır (s. 107).
- Yurt bilgisi mevzularını canlandırmak için gezintilerden ve ziyaretlerden azami derecede istifade edilmelidir (s. 109).
- Yurt bilgisi mevzularını canlandırmak için resimlerden, fotoğraflardan, tablolardan istifade edilmelidir (s. 109).
- Yurt bilgisi derslerini başka derslerle ilgisini hiçbir zaman gönden kaçırmamalıdır (s. 109).

Tablo 4 incelendiğinde 1948 ilkököl programında yer alan yurttaşlık bilgisi dersine ilişkin bulgular yer almaktadır. Programda ülkenin yönetim biçimine, öğrencilerden Türk milletine, milli durumlara askerlikle ilgili beklentilere, görev ve sorumluluklara, demokrasi kavramları ile öğrenme öğretme sürecine ilişkin yapılması gerekenlerin üzerinde durulduğu belirlenmiştir. 1948 yurt bilgisi programında, Cumhuriyet rejimini kuruluşu, kuruluşunda yaşanan zorluklar, Cumhuriyetin önemi, gerekliliği ve üstün yönleri ile Cumhuriyeti korumanın ve yükseltmenin gerekliliği vurgulanmaya devam edilmiştir. Bunun yanında daha önceki programda geçen devrimlerin anlamı, önemi, gerekliliği ve devrimlere bağlılık duymanın önemi

üzerinde durulmuştur. Devleti ve hükümetin yapısı ile devletin yönetim biçimi öğrencilere öğretilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.
1948 Yurttaşlık Bilgisi Programına İlişkin Bulgular.

Tema/ Kod	Tema/ Kod
Yönetim Biçimi	Görev ve Sorumluluklar
Cumhuriyet Rejimi	Devletin Görev ve Sorumlulukları
Cumhuriyet rejimi	Halkın sağlığını koruma
Cumhuriyetin kuruluşu ve bu süreçte yapılanlar	Bireylerin Görev ve Sorumlulukları
Cumhuriyetin önemi	Türk Milletine İlişkin Görev ve Sorumluluklar
Cumhuriyetin gerekliliği	Türk milletine saygı ve sevgi duyma
Cumhuriyet rejiminin ülkeye katkıları	Türk milletine adanmış olma
Cumhuriyetin imparatorluğa karşı üstün yönleri	Milleti birbirine bağlayan değerlere bağlı olma
Cumhuriyeti korumanın ve yükseltmenin görev olması	Türk milletine hizmet ve fedakârlık duygusu geliştirme **p<.01
Cumhuriyet Devrimleri	Türk milletinin amaçlarını öğrencilere kazandırma
Devrimlerin anlamı	Milletin amaç ve değerlerini aktarma
Devrimlerin önemi	Millet için çalışma ve yararlı olması
Devrimlerin gerekliliği	Millet ve yurt işlerine ilgi duymasını sağlama
Devrimlere bağlılık	Altı Ok'a uygun bireyler olma
Hükümetin Yapısı ve İşleyişi	Türk milletinin karakteri bilme
Cumhurbaşkanı seçimi	Milli Durumlara İlişkin Görev ve Sorumluluklar
TBMM seçimi	Milli konuların anlamı ve önemini bilme
Hükümetin görevleri	Milli iş ve görevlere canla başla yerine getirme
Devlet Mekanizması	Milli bayramlar ve önemli günler
Devletin Yapısı	Türk bayrağına saygı ve sevgi duyma
Devletin Yönetim Biçimi	Askerlikle İlişkin Görev ve Sorumluluklar
Öğrenme-Öğretme Süreci	Askerliğe ve Türk ordusuna ilgi duyma
Yöntem ve Teknikler	Asker ve orduya sevgi, saygı ve güven duyma
Düşündürme	Kanunlara ve devlete uyma alışkanlığı
Gözlem	Demokrasi
Gezi	Birbirinin hakkına sayı gösterme
Öğretim İlkeleri	Kurallara uyma
Yaşamdan örnekler	Farklı görüşlere saygı
Hayata yakınlık	İşbölümü yapma
Yakın çevren uzak çevreye	Birlikte yaşama
Basitten karmaşığa	Seçimlere katılma
Öğrencilerin Rollerini	Siyasi partiler
Derin amaçlarını davranış haline getirme	Siyasi partilerin görevleri
Torik bilginin davranışlara dönüştürülmesi	
Ara Disiplin (Diğer Derslerle İlişkilendirme)	

Programda öğrencilerin duyuşsal olarak millete bağlılığını sağlamaya yönelik beklentilerin olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerden Türk milletini sevmesi, millete hizmet ve fedakârlık duygusu geliştirilmeleri, milleti birbirine bağlayan değerlere bağlı, vatana ve millete yararlı, millete adanmış ve Altı oka uygun bireyler olmaları beklenmiştir. Bunun yanı sıra milli konuları öğrenmeleri, milli iş ve görevleri canla başla yapmaları, milli bayrağa sevgi ve saygı duymaları ve bayramlara katılmaları

beklenmiştir. Askerliği ve Türk ordusuna ilgi duymaları, askere orduya güven sevgi ve saygı duymaları amaçlanmıştır.

Demokrasi kavramı ile ilk defa 1948 yurttaşlık bilgisi programında yer almıştır. Demokrasiyi, birbirinin hakkına saygı duyma, farklı görüşlere saygı gösterme, işbölümü yapma, birlikte çalışma seçimlere katılma, siyasi partilerin görev ve sorumlulukları ile kurallara uyma gibi geniş bir çerçevesinin olduğu söylenebilir. Programda görev ve sorumluluklar da yer almaktadır. Devletin görev ve sorumlulukları arasında halkın sağlığını koruma önemli bir rol almıştır. Bireylerden kanuna uymalarını ve bunu alışkanlık haline getirmeleri istenmiştir. Dersin konularının diğer derslerle ilişkisinin kurulması istenmiştir. Programın konularının diğer dersler içinde de verilmesi istenmiştir.

Programda öğrenme öğretme sürecine ilişkin açıklamalar da yapılmıştır. Gezi gözlem ve düşündürme yoluyla öğretimin gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Öğretim sürecinde öğretim ilkelerine de vurgu yapılmıştır. Öğrencilere yaşama yakın hayattan örnekler verilerek yakın çevreden uzak çevreye ve basitten karmaşığa doğru bir öğretimin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Öğrencilerin bu öğretim sürecinin ardından dersin amaçlarına uygun davranış geliştirilmeleri ve teorik bilgiyi davranışa dönüştürmeleri beklenmiştir.

- Cumhuriyet rejiminin özelliğini, Türkiye’de nasıl kurulduğunu, rejimin Türkiye’nin hayatı ve geleceği için ne kadar önemli olduğunu öğrencilere kavratmak (s. 147).
- Çocuklara Türk Cumhuriyet Rejimini açıklanmakla beraber bu rejimin diğer rejimlere göre üstünlüğü onlara canlı örneklerle kavratılacak (s. 147).
- Türk devrimlerin manasını, önemini kavratmak, Türk devriminin değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır fedakâr bir Türk evladı olarak yetiştirmek (s. 147).
- Öğrencileri, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci bireyler olarak yetiştirmek (s. 147).
- Devletin yurttaşlara karşı ödevleri ve yurttaşların devlete karşı ödevleri (s. 156).
- Topluluk halinde yaşayan insanlar birbirlerinin haklarına saygı gösterir (s. 157).
- Topluluk halinde yaşayan insanlar kendilerini idare edecek olanları yine kendileri seçerler (s. 157).
- Öğretmen yurttaşlık bilgisi derslerinde sadece bilgi vermekle kalmamalı, öğrencilere bu bilgi ve duyguları iş ve hareket haline getirmek yetiştirmek (s. 149).
- Öğretmen, çeşitli konuları işlerken daima çocukların yakın çevresinde olanlardan, onları yakından gözlemlemeye imkan bulunanlardan başlamalıdır (s. 150).

Tablo 5’te 1968 sosyal bilgiler programında yurttaşlık bilgisi konularına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Programda, Cumhuriyetin önemi ve özellikleri üzerinde durulmaktadır. Programlarda ilk defa devletin insan haklarına dayalı, demokratik, laik, sosyal ve hukuk devleti olduğu vurgulanmıştır. Buna karşın Cumhuriyet rejimine ilişkin vurgunun daha önceki dönemlere göre azaldığı söylenebilir. Cumhuriyet rejiminde insan haklarına vurgu ilke defa bu programda yapılmıştır. Cumhuriyetle ortaya çıkan devrimlere olan ilgilinin devam ettiği söylenebilir. Öğrencilerden devrimlerin anlamını ve önemini bilerek Türk halkının refahına katkı sağlayacağını farkında olmaları ve devrimlere bağlı olmaları beklenmektedir.

1968 programında yurttaşların görev ve sorumluluklarının arttığı anlaşılmaktadır. İyi yurttaş olma, mükemmel insan olma, Türk milletinin amaçlarını geliştirmeye yönelik fedakârlık yapma, Türk milletinin karakterini benimseme, orduya askere saygı sevgi ve bağlılık duyma, milleti ve milli değerleri her şeyin üzerinde tutmak gibi ideallerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Programda öğrencilere, kanunlara uymanın önemini bilme, kanuna saygı duyma ve devlet otoritesine itaat etme gibi görevler yüklenmiştir.

Daha önceki programlarda yer almayan toplumsal ilişkiler de programa yansımıştır. Programda toplumsal yaşamın kurallarına uyulması gerektiğine, karşılıklı saygı ve sevginin önemine vurgu yapılmıştır. Saygı ve hoşgörüyü, birlikte çalışma ve dayanışmaya, toplum halinde yaşamının önemine ve işbirliğine yer verilmiştir. Bireyin çevresini yurdunu ve başka toplulukları tanıması ve bilim insanları

tanınmasını istenmiştir. Ekonomik olarak kamu mallarını koruma, tutumlu olmanın önemine vurgu yapılmıştır. 1968 programında demokrasi yer almaya devam etmiştir. Öğrencilere demokrasinin ilkeleri öğretilmeye çalışılmış, demokrasinin korunması gerektiği ifade edilmiş ve demokrasi içindeki sorumluluklara vurgu yapılmıştır.

Tablo 5.
1968 Sosyal Bilgiler Programı İçinde Yer Alan Yurttaşlık Bilgisi.

Tema/ Kod	Tema/ Kod
Yönetim Biçimi	Demokrasi
Cumhuriyet Rejimi	Demokrasinin korunması
Cumhuriyet rejimini önemi	Türk demokrasinin ilkeleri
Cumhuriyetin özelliği	Demokrasi içinde sorumluluklar
Cumhuriyetin insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik sosyal ve hukuk devleti oluşu	Görev ve Sorumluluklar
Cumhuriyet Devrimleri	Bireylerin Görev ve Sorumlulukları
Devrimlerin anlamı bilme	Bayrağa, askere ve orduya sevgi saygı ve güven duyma
Devrimlerin önemi fark etme	Milli değerleri koruma
Devrimlere bağlılık duyma	Türk milletinin amaçlarını geliştirmek fedakârlık yapma
Devrimlerin Türk refahına yapacağı katkı	Türk milletinin karakterini kazanma
Öğrenme-Öğretme Süreci	Milleti ve yurdu her şeyin üstünde tutma
Aktif Öğretim Yöntem ve Teknikleri	İyi yurttaş olma
Gezi	Mükemmel insan olma
Dramatize etme	Kanunlara Yönelik Sorumluluklar
Grup çalışması	Kanun kavramı
İşbirliği yapma	Kanuna uymanın önemi
Öğretim İlkeleri	Kanunlara saygı duyma
Yakından uzağa	Devlet otoritesine uyma
Yaşama yakınlık	Toplumsal Yaşam
Teorik bilgiler uygulamaya geçirme	Toplumsal ilişkiler
Öğretmenin Rolü	Toplumsal yaşamın kurallarına uyma
Rehber ve kolaylaştırıcı	Karşılıklı hak ve sorumlulukları olduğunu bilme
Okul dışı öğrenme ortamları da kullanılmalı	Saygı ve hoşgörü
Çocuğun görüşüne değer verme	Birlikte çalışma, yardımlaşma, dayanışma
Sınıftaki farklı görüşlere saygı	Dayanışma
Ders kitabı dışında farklı kaynaklar kullanılmalı	Topluluk halinde yaşamının önemi
Çeşitli değerlendirme yöntemleri kullanılmalıdır. (gözlem-test gibi)	Topluluk halinde yaşama bilinci kazandırma
Öğrencilerde çevrelerindeki olaylara merak ve ilgi uyandırma	İşbirliği
	Ekonomik Yaşam
	Kamu mallarını koruma
	Tutumlu olma
	Turizmin anlamı ve önemi
	Çevre, Yurdu ve Dünya
	Çevresini ve yurdu tanıma
	Başka toplulukları tanıma
	Bilim insanları tanımaya merak duyma

Programda öğrenme öğretme sürecine ilişkin açıklama ve öneriler yer almaktadır. Programda yer alan açıklamalar incelendiğinde kullanılması önerilen yöntemlere dramatize etme eklenmiştir. Bunun yanında gezi, grup çalışması, işbirliği yapma gibi grupla yapılan çalışmalara ağırlık verilmiştir. Öğretim sürecinde yakından uzağa, yaşama yakınlık ön plana çıkarılmış ve teorik bilgilerin uygulamaya geçirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Programda öğretmenin rolü artmıştır. Öğretmene rehber ve kolaylaştırıcı rolü verilmiştir. Öğretmenden okul dışı öğrenme ortamlarını kullanması, çocuğun görüşüne değer vermesi, sınıftaki farklı görüşlere saygı göstermesi, ders kitabı dışında farklı kaynaklardan yararlanması, çeşitli

değerlendirme yöntemlerini kullanması ve öğrencilere çevrelerindeki olaylara merak ve ilgi uyandırması beklenmiştir.

- Cumhuriyetin nasıl kurulduğu ve geliştirildiği çocuklara kavratılmalı (s. 69).
- Türkiye Cumhuriyetinin insan haklarına dayana milli, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olduğunu, cumhuriyet rejiminin özelliğini ve önemini kavrarlar (s. 65).
- Türk devriminin anlamını, önemini, Türkiye'nin saadet ve refahına yaptığı ve yurdun geleceğine yapacağı etkiyi kavrar (s. 64).
- Ailelerine, ulusa, yurda, Türk devrimlerine ve ülkülerine bağlanır (s. 64).
- Millet ve yurt işlerini her şeyin üstünde tutar (s. 64).
- Türk milletine, bayrağına ve ordusuna karşı sevgi, saygı ve güven duyma (s. 64).
- Kanun kavramını benimser (s. 64).
- Öğrenciyi aktif yapan metotlara öncelik verilmelidir (s. 66).
- Öğretmen, öğrencilerin çalışmasını kolaylaştırmalı ve onlara rehber olmalıdır (s. 66).
- Ünitelerin işlenmesinde yakından uzağa ilkesine uyulmalıdır (s. 65).
- Ünitelerin değerlendirilmesinde çeşitlik değerlendirme yollarına başvurulmalıdır (s. 66).

Tablo 6.

1998 İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Programı.

Tema/ Kod	Tema/ Kod
Yönetim Biçimi	Demokrasi ve Demokratik Değerler
<i>Cumhuriyet Rejimi</i>	<i>Demokrasi</i>
Cumhuriyetin diğer rejimlere göre üstünlükleri	Demokratik kişilik kazandırma
Cumhuriyetin, vatanın her şeyin üstünde tutulması	Farklı görüşlere saygı
Cumhuriyet ve Atatürk ilişkisi	İnsan hakları ve demokrasi ilişkisi
İnsan Hakları	<i>Değerler</i>
İnsan hakları ile ilgili temel kavramlar	Sevgi
İnsan haklarının önemi	Saygı,
İnsan haklarını koruma	Hoşgörü,
İnsan haklarını benimseme	Ön yargılı olmama
Hak ve özgürlükleri kullanmaya istekli olma	Vatandaş görev ve Sorumlulukları
İnsan hakları ile demokrasi ve barış ilişkisi	Devlete karşı görev ve sorumluluklar
Evrensel İnsan hakları	Atatürk
Doğuştan vazgeçilmez hak ve özgürlükler	Atatürk ile ve devrimleri ile insan hakları ilişkisi
Temel hak ve özgürlüklerin farkında olma	Atatürk ilke ve inkılapları benimsetilmeli
Öğrenme-Öğretme Süreci	Atatürk'ün insana verdiği önem
<i>Aktif Öğretim Yöntem ve Teknikleri</i>	Milli Güvenlik ve Milli Güç Unsurları
Tartışma	Milli güvenliğin önemi
Soru cevap	TSK'nın önemi
Dramatizasyon	Terörle mücadele
Canlandırma	Terörün yayılma sebepleri
Örnek olay	İç ve dış tehditler
Grup çalışmaları	Ara Disiplin (Diğer Derslerle İlişki)
Panel, forum, sempozyum açık oturum- vb	
<i>Öğretmenin Roller</i>	
Toplumsal yaşamla bağlantı kurulmalı	
Esnek uygulama	
Tartışma ortamı oluşturulmalı	
Belirtke tablosu	
Okul içi ve okul dışı etkinlikler	

Tablo 6’da 1998 ilköğretim vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programına ilişkin bulgular yer almaktadır. Program hazırlandığında cumhuriyetin kuruluşundan 75 yıl geçmesine karşın Cumhuriyet’in diğer yönetim biçimlerine göre üstünlüklerine vurgu yapılmaya devam edilmiştir. Cumhuriyetin her şeyin üstünde olduğu belirtilerek Cumhuriyet ve Atatürk ilişkisi kurulmuştur.

1998 programında ilk defa insan haklarına güçlü bir şekilde yer verildiği söylenebilir. Öğrencilerden, insan hakları ile ilgili temel kavramlarını, evrensel insan haklarını, doğuştan vazgeçilmez olan hak ve özgürlükleri ve insan haklarının önemini bilmeleri istenmiştir. İnsan haklarını korumaları, benimsemeleri ve kullanmaya istekli olmaları beklenmiştir. İnsan hakları ve demokrasi arasındaki ilişkiyi kurmaları ve hak ve özgürlükleri kullanmaya istekli olmaları amaçlanmıştır. Programda insan haklarının yanında zayıf denilebilecek düzeyde bir demokrasi vurgusu bulunmaktadır. Demokratik kişilik kazanma, farklı görüşlere saygı ve insan hakları demokrasi ilişkisi kurulmuştur. Programda yine bu iki kavramla bağlantılı olarak insani değerler olan sevgi, saygı hoşgörü olmaya ve ön yargılı olmamaya yer verilmiştir.

Vatandaşların yurttaşlara karşı görev ve sorumluluklarına programda yer verilmiştir. Bunlar arasında Atatürk devrimleri ve insan hakları ilişkisi yer almıştır. Atatürk’ün devrimlerini benimsetilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanında Atatürk’ün insan verdiği önem de programda yer almaktadır.

1998 ilköğretim vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programında milli güvenlik ve güç unsurları bulunmaktadır. Bu bağlamda milli güvenliğin ve TSK’nın önemi, terörün yayılma nedenleri, terörle mücadele, iç ve dış tehditler konuları ilk defa program verilmiştir. Bu Türkiye’nin yaşadığı sorunların programa yansımaları olarak değerlendirilebilir. Programın konularının diğer derslerde de verilmesi istenmiştir.

Programda öğrenme öğretme sürecine ilişkin öneri ve açıklamalar yer almaktadır. Öğretim sürecinde dramatizasyon, tartışma, soru yanıt, canlandırma, örnek olay, grup çalışmaları, açık oturum, panel, forum sempozyum gibi yöntem ve tekniklerin kullanılabilmesi belirtilmiştir. Bu programla birlikte kullanılması önerilen yöntemlerin değişmeye ve çeşitlenmeye başladığı söylenebilir. Öğrenme öğretme sürecinde öğretmenlerden toplumsal yaşamla bağlantı kurmaları, esnek uygulamalara yer vermeleri, tartışma ortamları oluşturmaları, okul içinde ve dışında yapılan etkinlikler tasarımları, ölçme ve değerlendirme için belirtke tablosu hazırlamaları istenmiştir.

- Türkiye Cumhuriyetinin özgürlükçü, demokratik ve laik bir rejim olarak totaliter rejimlere üstünlüğü vurgulanır (s. 577).
- İnsanlığın ortak mirası ile ilgili temel ilkelerin belirgin özelliklerini açıklayabilme (s. 578).
- Bu dersin özünde insan ve insan onuruna saygı yatar (s. 577).
- İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi ancak öğrenmek, anlamak ve hayata geçirmekle olanaklıdır (s. 577).
- Temel hak ve özgürlükleri korumaya istekli oluş (s. 580).
- Demokratik yönetimlerde çoğulculuk ilkesinin önemli olduğunu söyleme (s. 581).
- Atatürk ilke ve inkılaplarının insan haklarıyla ilişkisini kavrayabilme (s. 577).
- Millî güvenliğin öneminin kavrayabilme (s. 582).
- Davranışların gerçekleştirilmesi için soru yanıt, tartışma, örnek olay, dramatizasyon ve grup çalışmaları gibi yöntem ve teknikleri uygulayıp öğrencileri araştırma ve incelemeye yönlendirir (s. 577).
- Bu dersin amaç ve davranışlarının sadece bu derste gerçekleşebileceği düşünülmemeli, öğretmen konuları işlerken yeri geldikçe diğer derslerle de ilişki kurmalıdır (s. 577).

Tablo 7’de 2010 ilköğretim vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programı ilişkin bulgular yer almaktadır. Program, insanın değeri, hak ve özgürlükleri, demokrasi kültürü, görev ve sorumlulukları, programın yapısı ve öğrenme öğretme süreci alt başlıklarında incelenmiştir. Programın insan hakları, demokrasi, görev ve sorumluluklar boyutlarının dengeli olduğu söylenebilir. Programda insan hak ve özgürlüklerinin korunması geliştirilmesine, bu süreçte sivil toplum örgütlerinin rolüne, demokrasi ve insan hakları

ilişkinine, hak ve özgürlük ihlallerine çözüm bulmaya ve hak ve özgürlüklerin vazgeçilmez oluşuna yer verilmiştir. Bunun yanında hak arama yollarına da önem verilmiştir.

Tablo 7.
2010 İlköğretim Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Programı.

Tema/ Kod	Tema/ Kod
İnsanın Değeri, Hakları ve Özgürlükleri	Görev ve Sorumluluklar
İnsanın Değeri	Karar verme süreçlerine katılım
İnsanın değeri ve onuru	Devletin bireye karşı sorumlulukları
İnsani değerlerin korunması	<i>Bireyin sorumlulukları (askerlik vergi oy)</i>
Kendisine ve çevresine değer verme	Kamu mallarını koruma
İnsan Hak ve Özgürlükleri	Kurallara uyma
İnsan hak ve özgürlüklerinin koruma	Görev ve sorumluluklarını yerine getirme
İnsan hak ve özgürlüklerini geliştirme	İçinde yaşadığı topluma ve dünyaya karşı sorumlulukları
İnsan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesinde sivil toplum örgütlerinin katkısı	Temel hak ve özgürlükleri kullanarak sorumluluklarını yerine getirme
Hak ve özgürlüklerin önemi/İnsan hak ve özgürlüklerinin vazgeçilmez oluşu/	Etkin vatandaş olarak toplumun gelişimine katkı sağlama
Hak arama yolları	Toplumsal konularda duyarlı olma
İnsan Hakları ve Demokrasi İlişkisi	Ortak değerlerin korunması ve önemi
Demokrasi ve insan hakları ve özgürlükleri arasındaki ilişki	
Hak ve özgürlük ihlallerine demokratik çözüm bulma	
Programın Yapısı	Demokrasi Kültürü
Etkinlik temelli	Demokrasi kavramı
Bireysel farklılıklar dikkate alma	Demokratik tutum oluşturma
Öğrenci merkezli	Demokrasi bilinci oluşturulması
Çoklu zekâ kuramı	Demokratik vatandaş olma
Beceri ve değerler ön planda	Demokrasiyi yaşam biçimi haline dönüştürme
İnsan hak ve özgürlüklerin baskın olması (vatandaşlık bile)	Ayrımcılık
Öğrenme-Öğretme Süreci	Ayrımcılığa ilişkin farkındalık
Aktif öğretim Yöntem ve Teknikleri	Ayrımcılıkla mücadele
Soru cevap, tartışma, örnek olay, grup tartışmaları, rol yapma, beyin fırtınası, münazara, altı şapkalı düşünme tekniği, istasyon, drama, gözlem, inceleme	Birlikte yaşama
Öğretmenin Öğretme Sürecindeki Roller	Farklılıklar
Rol model olmalı	Önyargılardan kurtulma
Demokratik bir öğrenme-öğretme ortamı oluşturmali	Toplumsal cinsiyet eşitliği
Demokratik tutum sergilemeli	
Öğrencinin gelişim düzeyini dikkate almalı	Atatürk İlke ve İnkılaplarının Önemi
Farklı öğretim materyalleri kullanmalı	
Sürece ve sonuca yönelik değerlendirme araçları kullanmalı	
Öğretim İlkeleri	
Yaşama yakınlık	

Programın demokrasi boyutunda, öğrencilere demokrasi kavramı öğretilmeye çalışılmıştır. Öğrencilerde demokrasi bilinci, demokratik tutum, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin farkındalık oluşturulmak istenmiştir. Öğrencilerin demokratik vatandaş olması, demokrasiyi yaşam biçimi haline getirmesi, ayrımcılık yapmaması, birlikte yaşamaya alışması, farklılıkların zenginlik oluşturmasının farkına varması ve ön yargılarından kurtulması beklenmiştir.

Görev ve sorumluluklar boyutunda bireylerin karar verme süreçlerine katılmasına, devletin bireye ve bireyin de devlete yönelik sorumluluklarına vurgu yapılmıştır. Bunun yanında insan değerinin korunması ve geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bireyin kendisine ve çevresine değer vermesi üzerinde durulmuştur. Programda Atatürk ilke ve devrimlerinin önemine değinilmiştir.

Programa ilişkin yapılan açıklama ve önerilerde, programın etkinlik ve öğrenci merkezli olduğu, bireysel farklılıkları dikkate alarak verilmesi gerektiği, çoklu zekâ kuramına dayandığı, beceri ve değerleri ön planda tuttuğu belirtilmiştir. Programın öğretim sürecinde tartışma, grup tartışmaları, soru cevap, örnek olay, beyin fırtınası, altı şapkalı düşünme tekniği, rol yapma, istasyon, münazara, gözlem, drama, inceleme gibi yöntem ve tekniklerin kullanılması önerilmiştir. Öğrencilere yaşama yakın örneklerin verilmesi istenmiştir. Öğretmenden öğrenme öğretme sürecinde dersin bağlamında rol model olması, demokratik bir tutum sergileyerek demokratik bir öğrenme ortamı oluşturması ve öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyini dikkate alarak farklı öğretim materyallerinin kullanılması beklenmiştir. Değerlendirmenin sadece ders sonunda değil süreçte de yapılması önerilmiştir.

- Her insanın değerli ve onurlu olduğunu kabul eder (s.11).
- İnsan haklarının ve özgürlüklerinin herkes için doğuştan ve vazgeçilmez olduğunu kavrar (s.16).
- Dersin öğretmeninin bizzat kendisinin, insan hak ve özgürlüklerine duyarlı biri olması, kazanımların gerçekleştirilmesinde hayati önemdedir (s.8).
- Ayrımcılığın çeşitli biçimlerini sorgulayarak ayrımcılık yapmama konusunda duyarlılık gösterir (s. 14).
- Kamu mallarının ve ortak yaşam alanlarının korunmasında sorumluluk üstlenir (s.18).
- Öğrencilerin kazandığı bilgi, beceri ve tutumlara ilişkin doğrudan veri toplayabilmek için alternatif ölçme değerlendirme araç veya yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir (s.23).
- Etkinlik merkezli, öğrencinin kendi yaşantısını ve bireysel farklılıklarını dikkate alan, çevresiyle etkileşimine olanak sağlayan bir anlayış yaşama geçirilmeye çalışılmaktadır (s.6).
- Yaşama daha fazla nüfuz eden öğrenci merkezli, yapılandırmacı yöntem ve teknikler kullanılmalıdır. Soru-cevap, tartışma, örnek olay incelemesi, grup etkinlikleri, rol yapma, beyin fırtınası, münazara, altı şapkalı düşünme, turnuva/istasyon, afiş hazırlama, drama gibi öğretim yöntem ve teknikleri kullanılabilir (s.8).

Tablo 8’de 2015 ve 2018 insan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programına ilişkin bulgular yer almaktadır. Programlarda insanın değeri, insan hak ve özgürlükleri, adalet ve eşitlik, uzlaş kuralları birlikte yaşama, vatandaşlık sorumlulukları, programın yapısı ve öğrenme öğretme ve ölçme değerlendirme süreçleri başlıklarında incelenmiştir. Hak, özgürlük, sorumluluk arasındaki ilişkiye, hak ve özgürlük kavramlarının önemine, hak ve özgürlüklere saygıya, hak ve özgürlüklerin ihlali, hak ve özgürlüklerle birlikte yaşama, insan hakları ve demokrasi kültürü ilişkileri ağırlıklı olarak vurgulanmıştır. Demokrasi konusu, adalet ve eşitlik başlığı altında işlenmiştir. Hak ve özgürlük bakımından eşitlik, bireysel farklılıklara saygı ile adalet ve eşitlik konuları üzerinde durulmuştur. Bu programda uzlaş da önemli bir başlık olarak ele alınmıştır. İnsanların anlaşmazlık nedenleri, uzlaş durumları, anlaşmazlık durumlarında uzlaş ve uzlaş yolları arama gibi konulara yer verilmiştir. Birlikte yaşama başlığı altında birlikte yaşama ve sivil toplum kuruluşları arasında ilişki kurulmuştur. Kural kavramı, kural ve özgürlük ve hak arasındaki ilişki ile kurallara uyma ve birlikte yaşama konularına yer verilmiştir. Vatandaşlık sorumlulukları olarak, ortak malların korunması, yurttaş olmanın sorumlulukları, katılım konusu, devletin vatandaşlara karşı sorumlulukları ve karar alma süreçlerine katılıma vurgu yapılmıştır.

Tablo 8.*2015 ve 2018 İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı.*

Tema/Kod	Tema/Kod
İnsanın Değeri, Hakları ve Özgürlükleri	Demokrasi
İnsanın Değeri	Adalet ve Eşitlik
İnsani değerleri benimseme	Hak ve özgürlük bakımında eşit olma
İnsan olmanın nitelikleri	Adalet ve eşitliğin sağlanmaması
Çocuk ile yetişkin arasındaki fark	Birlikte Yaşama
İnsan Hak ve Özgürlükleri	Birlikte yaşama
Hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişki	Sivil toplum kuruluşları
Hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesi	Bireysel farklılıklara saygı
Hak ve özgürlüklere saygı gösterme	Kurallar
Hak ve özgürlüklerle birlikte yaşama	Kural kavramı
İnsanın doğuştan gelen hakları	Kural, özgürlük ve hak arasındaki ilişki
İnsan hakları ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi	Kurallara uyma ve birlikte yaşama
Vatandaşlık Sorumlulukları	Uzlaş
Ortak malları koruma sorumluluğu	İnsanların anlaşmazlık nedenleri
Yurttaş olmanın sorumlulukları	Uzlaş gerektiren ve gerektirmeyen durumlar
Aktif yurttaşlık	Anlaşmazlıkların çözümünde uzlaş
Aktif katılım	Uzlaş yolları arama
Devletin vatandaşlarına karşı sorumlulukları	Programın Yapısı (2015 öğretim programı)
Karar alma süreçlerine katılım	Öğrenci merkezi
Öğrenme Öğretim Süreci (2015 öğretim programı)	Masal temelli
Öğretim Yöntem ve Teknikleri	
Tartışma	
Soru cevap	
İnsan hakları ile ilgili belgeler materyal olarak kullanımı	
Ölçme ve Değerlendirme	
Süreç ve sonuç odaklı ölçme ve değerlendirme araçları	
Gözlem ağırlıklı (2015 öğretim programı)	

2015 programında öğrenciyi merkeze alan masal temelli bir yapısı olduğu belirtilmiştir. Tartışma, soru yanıt yöntemlerinin kullanılması istenmiştir. Bunun yanında öğretim sürecinde insan haklarına ilişkin belgelerin de materyal olarak kullanılması önerilmiştir. 2018 programında ise herhangi bir yöntem teknik önerilmemiştir. Öğrencilerin süreç değerlendirilmesine önem verilmesi her iki programda vurgulanmıştır.

- İnsan olmanın niteliklerini açıklar (MoNE, 2015, s.8; MoNE, 2018, s.12).
- Hak ve özgürlüklere saygı gösterir (MoNE, 2015, s.10; MoNE, 2018, s.13).
- İnsanların farklılıklarına saygı gösterir (MoNE, 2015, s.10; MoNE, 2018, s.13).
- İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların nedenlerini açıklar (MoNE, 2015, s.11; MoNE, 2018, s.14).
- Kuralın, özgürlük ve hak arasındaki ilişkiye etkisini değerlendirir (MoNE, 2015, s.12; MoNE, 2018, s.14).
- Birlikte yaşamak için bir yurda ihtiyaç olduğunu bilir (MoNE, 2015, s.12; MoNE, 2018, s.15).
- Söz konusu özellikleri tek bir zamanda ölçmek yerine süreç içindeki değişimleri dikkate alan ölçümler kullanmak esastır (MoNE, 2018, s.6).

- Öğretim programı, ölçme sürecinde kullanılacak ölçme araç ve yöntemleri açısından uygulayıcılara kesin sınırlar çizmez, sadece yol gösterir (MoNE, 2015, s.2).
- Programın uygulanmasında öğrenci merkezli bir yaklaşım esas alınacaktır (MoNE, 2015, s.8).
- Dersin işlenişinde her bir kazanım için en az bir masal seçilir (MoNE, 2015, s.8).
- Masaldan hareketle öğrencilerin çeşitli sorularla ve yönlendirmelerle konuyu tartışmaları, kendi cevaplarını oluşturmaları, kazanım doğrultusunda bir kavrayış ve anlayış geliştirmeleri sağlar Dersin işlenişinde her bir kazanım için en az bir masal seçilir (MoNE, 2015, s.8).

Tartışma

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesi ile babadan oğula geçen ve tek kişinin egemenliğine dayalı yönetim biçiminin yerini halk egemenliğine dayalı Cumhuriyet rejimi almıştır. Çok uzun yıllar varlığını sürdüren Osmanlı Devletinin yıkılmasının ardından kurulan yeni devletin varlığını sürdürebilmesi için ideolojisinin oluşturulması gereği ortaya çıkmıştır. Çünkü devletlerin devamlılığı, ideolojisinin oluşturulması ile mümkün olabilir. Bunu sağlayacak olan da devletin ideolojik aygıtlarıdır. Althusser (2017) dini, okulu, aileyi, hukuku, siyasal yapıyı, sendikaları, haberleşme araçlarını ve kültürü devletin ideolojik aygıtları olarak belirtmiştir. Devletin ideolojik aygıtları arasında yer alan eğitim ve okulları Tozlu (2003) devletin ideolojisinin oluşturulduğu yerler olarak görmektedir. Çünkü devletler varlıklarını ve meşruiyetlerini toplumda sürekli kılmak için eğitimi ve okulları kullanırlar. Böylece siyasal iktidarlar kendi ilkelerini topluma aktarırlar. Bu anlamda eğitim ve ideoloji birbiri ile ilişkilidir. Cumhuriyetin kurucuları, istenilen toplumun inşası için devletin tüm olanaklarını kullanmıştır (Şimşek, Küçük & Topkaya, 2012). Osmanlı devletinde dine referanslarla oluşturulmuş ideolojisi yerine, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ulus devlet ideolojisi oluşturulmuştur. Ulus devlet kimliği inşası için eğitim ve okullar birer araç olmuştur. Eğitim için mekânlar oluşturulmuş, öğrenci ve öğretmen için roller belirlenmiş, öğrenme ve öğretme süreci için programlar hazırlanmıştır. Böylece yeni kurulan devletin, toplumsal, siyasal ve kültürel kodların oluşturulması ve aktarılması görevi okullara verilmiştir (Kaplan, 1999).

Okullar kendilerine verilen ideolojik rolleri öğretim programları ile hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilanından sonra hazırlanan 1926, 1936 1948, 1968 ve 1998 ilkokul/ilköğretim programlarında bulunan demokrasi, vatandaşlık ve insan hakları konuları ile yeni devletim yönetim biçimi olan Cumhuriyete bağlı olmanın önemi ön plana çıkarılmıştır. Cumhuriyet'in diğer yönetim biçimlerine göre üstün yönleri vurgulanmıştır. Bu vurgunun yanında eski devletin ve yönetim biçiminin olumsuz yönleri ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda Başgöz (2005) padişahlığı öven eski kitapların kullanılmasının durdurulduğunu ve Cumhuriyeti korumaya ve yaşatmaya yönelik programların ve kitapların hazırlandığını belirtmiştir. Programlarla öğrenciler duyuşsal olarak devlete bağlı hale getirilmek istenmiştir. Böylece yeni devletin ve yönetim biçimi olan Cumhuriyet'in meşruiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. 1968 ve 1998 programlarında Cumhuriyet'in kurulmasının üzerinden uzun süre geçmesine karşın Cumhuriyet rejiminin diğer yönetim biçimlerine göre üstünlükleri vurgulanmaya devam edilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1998 yılına kadar yeni kurulan devletin ideolojisinin oluşturulmaya, yeni sistemin varlığının ve devamlılığının sağlanmaya çalışıldığı söylenebilir.

Devlet, varlığını ve meşruiyetini sağlamak amacıyla eğitim yanında toplumsal ve siyasal yapıda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından yeni devletin yönetim biçimi ile (toplumsal yapının ögeler) uyumlu mekanizmalarını oluşturmak için eski yönetimin unsurları kaldırılarak Atatürk devrimleriyle gelen yenilikler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, 1924'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilerek eğitim ve öğretimin birleştirilmesi sağlanmıştır. 1926'da İsviçre Medeni Kanunu kabul edilmiştir. 1928'de Arap Alfabesinin yerini Latin Alfabesi almıştır. 1930'da kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 1932'de Türk Dil Kurumu kurulmuştur. 1934'te ise soyadı kanunu çıkarılmıştır (Karpaz, 1996). 1926 yılından itibaren yapılan devrimlere bağlılık oluşturulması için 1936, 1948 ve 1968 ilkokul programlarında devrimlere bağlılığın önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır. Böylece, yeni devletin yeniliklerini benimsemiş bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece yeni kurulan devletin siyasal ve toplumsal ideolojisi oluşturulmaya ve yeniden üretimi sağlanmaya çalışılmış olabilir.

Yaşamın sürekliliği, organizmanın gereksinimlerini karşılayarak çevreye uyum sağlaması ile gerçekleşir. İnsanın gelişim süreçleri olduğu gibi toplumların devamlılığının bazı gelişim süreçleri vardır (Ulubey, 2008). Toplumların devamlılığı için o toplumda yaşayan insanların öncelikle topluma uyum sağlamaları; yani sosyalleşmeleri gerekmektedir (Dewey, 1996). Sosyalleşmenin yanında diğer önemli bir kavram dayanışmadır. Dayanışma, farklı bilinç durumlarının bir toplumun tüm üyelerinde bulunmasından oluşan toplumsal bir olgudur (Durkheim, 2006). Durkheim dayanışmayı mekanik ve organik dayanışma olarak ikiye ayırmaktadır. Mekanik dayanışma hayat ve dünyaya bakışlarında, değer yargılarındaki benzerlikten dolayı bireyleri topluma bağlayan dayanışmaya verilen isimdir. Bu dayanışma türünde ortak değerler inançlar ve duygular olur. Buna ortak bilinç adı verilmektedir. Organik dayanışma ise ortak bilincin yerini işbölümü almıştır. İşbölümünün ortaya çıkması ile ortaya çıkan dayanışmaya organik dayanışmadır. Mekanik dayanışmada sosyalleşme ve dayanışma oldukça önemlidir. Sosyalleşmenin ve dayanışmanın gerçekleşmesindeki önemli unsurlardan biri eğitimidir. Eğitimin en önemli görevi, biriken kültürel mirasın yeni kuşaklara aktarılmasıdır ve toplumsal olarak dayanışmanın sağlanmasıdır. Eğitim programlarının toplumsal uyumun ve dayanışmanın sağlanmasında bir araç olduğu söylenebilir. İlkokul/ilköğretim programlarından öğrencilerin yeni kurulan devlete aidiyetlerinin oluşturulması için Türk milletini, sevme, sayma, millete adanmış olma, askerliği ve orduyu sevme gibi yeni kurulan devlete duyuşsal olarak bağlılık ve dayanışma oluşturulmaya çalışılmıştır. Altı ok olarak ifade edilen cumhuriyetçilik, devletçilik, halkçılık, milliyetçilik, lâiklik ve devrimcilik Cumhuriyet Halk Fırkası Programı'nda yer almıştır (Karpaz, 1996). Altı Ok, 1936 Yurt Bilgisi Programına da girmiştir. Programlarda yer alan ilkeler çerçevesinde altı ok eğitim alanında uygulanmaya başlamış (Tezcan, 2011). Programlarda verilen değerlerle, yeni devletin milli, manevi ve kültürel unsularının yeni nesil tarafından benimsenmesinin, değerlere bağlılık oluşturulmasının ve bireylerinde dayanışma içinde olmasının beklendiği söylenebilir. Böylece yeni kurulan devlete uyum sağlayan ve dayanışma olan bireyler yetiştirilmeye çalışıldığı ifade edilebilir.

İlkokul/ilköğretim programlarında Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin görev ve sorumlulukları ile bireylerin devlete ve millete bağlılık oluşturma gibi sorumlulukları üzerinde durmuştur. Daha sonraki programlarda bireye kurallara uyması ve görevlerine yerine getirmesi gibi sorumluluklar verildiği söylenebilir. 2010 programı ve sonrasında geliştirilen programlarda vatandaşların sorumluluklarına ve vatandaşlık sürecine katılımı ön plana çıkarılmıştır. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda geliştirilen programlar incelendiğinde yeni devlete bağlı sorumluluklarını yerine getiren bireylerin yetiştirilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Daha sonraki programlarda vurgunun vatandaşlık sorumluluklarını yerine getirmek olduğu söylenebilir. Aktif katılımın son 20 yılda olduğu belirtilebilir. Modern bir devlette geliştirilen programlarda devletin bireye yönelik sorumluluklarının daha ön planda olması gerekirken vurgunun 1926 programı dışında bireyin devlete yönelik sorumluluklarına yönelik olması oldukça düşündürücüdür. Modern devlet olma yolunda olan ve hedefini çağdaş devletler düzeyine ulaşma hatta geçme olarak belirleyen bir ülkenin programlarında sorumluluğu paylaşmayı sorumlulukları bireye yüklemesi oldukça dikkat çekicidir. Bu durumun bireyin lehine değişmesi gerekli olduğu düşünülmektedir. Alanyazında yapılan diğer çalışmalarda bu araştırmanın bulgularını doğrular niteliktedir (Hablemitoğlu & Özmeye, 2012; Merey, Karatekin & Kuş, 2012, Sen, 2020; Şiraz & Bay, 2020; Uğurlu, 2011; Üstel, 2016).

Demokrasi kavramı ile ilk defa 1948 Yurttaşlık Bilgisi Programında yer almıştır. Demokrasiyi, birbirinin hakkına, farklı görüşlere saygı gösterme, işbölümü yapma, birlikte çalışma, seçimlere katılma, siyasi partilerin görev ve sorumlulukları ile kurallara uyma gibi geniş bir çerçevesinin olduğu söylenebilir. 1948 programının geliştirilmesinde önce Türkiye'de ve dünyada yaşanan gelişmeler etkili olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü altı ilkeye bağlı olmanın yanında liberalliğin önünü açmaya başlamıştır (Karpaz, 1996). Ancak ikinci dünya savaşı bu konuda ilerlemeyi engellemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girmek istemesi, Rusya'nın Türkiye'den toprak talep etmesi ve boğazların statüsünde söz hakkı istemesi ABD ile yakınlaşmayı ve siyasi rejiminde değiştirmeyi gerekli kılmıştır. 1945 yılında çok partili hayata geçilmesi ve Birleşmiş milletlere girilmesi ile Türkiye Batıya yakınlaşmıştır (Erdoğan, 1992; Kartal, 2003). 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi imzalanmıştır (Kapani, 2011). Dünyada ve Türkiye'deki bu gelişmeler 1948 programında demokrasiye yer

verilmesini sağladığı söylenebilir. Özellikle seçimlere katılma, siyasi partiler ile partilerin görev ve sorumlulukları programda yer almıştır. 1961 Anayasası ile sosyal devlet anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, toplu sözleşme ve grev hakkı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Devlet Plânlama Teşkilatı, çoğulculuk anlayışı, Cumhuriyet Senatosu gibi demokrasiyi korumayı amaçlayan hakları ve kurumları beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler 1968 programı ile desteklenmeye çalışılmıştır. 1968 programında öğrencilere demokrasinin ilkeleri öğretilmeye çalışılmış, demokrasinin korunması gerektiği ifade edilmiş ve demokrasi içindeki sorumluluklara vurgu yapılmıştır (Akşin, 1996). 1968'den 1998'e kadar geçen sürede siyasi çalkantıların, muhtıraların, darbelerin ekonomik krizlerin, gazeteci cinayetlerinin yaşandığı bir dönemdir. Demokrasi adına özellikle 1980 darbesinin ardından baskıların yaşandığı bir dönemdir. Bu nedenle 1998 programında insan haklarına göre zayıf olarak nitelendirilebilecek bir demokrasi vurgusu bulunduğu söylenebilir. Demokrasi, yalnızca demokratik kişilik kazanma, farklı görüşlere saygı ve insan hakları demokrasi bağlamında ele alınmıştır. Programda yine bu kavramla bağlantılı olarak insani değerler olan hoşgörü ve ön yargılı olmama gibi kavramlara yer verilmiştir.

17 Aralık 2004 tarihinde yapılan Brüksel Zirvesi'nde, Türkiye'nin Avrupa Birliğine adaylık için siyasi kriterleri sağladığı, bu nedenle AB'ye üyelik müzakerelerine başlanabileceğine karar verilmiştir. Bu karardan önce Türkiye Kopenhag siyasi kriterlerini sağlamak amacıyla 2001 ve 2004 yıllarında anayasada değişiklikler yapmıştır. Bu çerçevede demokrasi, düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, sivil otoritenin güçlendirilmesi, özel hayatın gizliliği, kişi hürriyeti ve güvenliği, haberleşme, yerleşme ve seyahat ile dernek kurma özgürlüğü, konut dokunulmazlığı ve kadın-erkek eşitliği alanlarında düzenlemeler yapılmıştır. Ölüm cezası kaldırılmış, kadın ve erkek eşitliği güçlendirilmiştir (Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007). Avrupa Birliğine üyelik sürecinde demokrasi ve insan haklarına yönelik çalışmaların izlerinin 2010 vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programında görüldüğü söylenebilir. Programının demokrasi boyutunda, öğrencilerde demokrasi bilinci, demokratik tutum, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin farkındalık oluşturulmak istenmiştir. Öğrencilerin demokratik vatandaş olması, demokrasiyi yaşam biçimi haline getirmesi, ayrımcılık yapmaması, birlikte yaşamaya alışması, farklılıkların zenginlik oluşturmasının farkına varması ve ön yargılarından kurtulması beklenmiştir. Programda insan hak ve özgürlüklerinin korunması geliştirilmesine, bu süreçte sivil toplum örgütlerinin rolüne, demokrasi ve insan hakları ilişkisine, hak ve özgürlük ihlallerine çözüm bulmaya ve hak ve özgürlüklerin vazgeçilmez oluşuna yer verilmiştir. Bunun yanında hak arama yollarına da önem verilmiştir. Ancak 2015 programında demokrasi vurgusunun azaldığı görülmektedir. 2015-2018 demokrasi konusu, adalet ve eşitlik başlığı altında işlenmiştir. Hak ve özgürlük bakımından eşitlik, bireysel farklılıklara saygı ile adalet ve eşitlik konuları üzerinde durulmuştur. Bu programlarda uzlaşma da önemli bir başlık olarak ele alınmıştır. İnsanların anlaşmazlık nedenleri, uzlaşma durumları, anlaşmazlık durumlarında uzlaşma ve uzlaşma yolları arama gibi konulara yer verilmiştir. 2015 ve 2018 insan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programları iki program farklı dönemlerde kabul edilmiş gibi görünse de içeriği hemen hemen aynıdır. Programlar insanın değeri, insan hak ve özgürlükleri, adalet ve eşitlik, uzlaşma kuralları birlikte yaşama, vatandaşlık sorumlulukları, programın yapısı ve öğrenme öğretme ve ölçme değerlendirme süreçleri başlıklarında incelenmiştir. Demokrasi konusu, adalet ve eşitlik başlığı altında işlenmiştir. Dünyada insan hak ve özgürlüklerinin önemine vurgu arttığı için programlarda insan haklarına vurgu da artmıştır.

Yöntem hedefe ulaşmak için önceden izlenen en kısa yol (Demirel, 2017) olarak tanımlanmaktadır. Öğrenme-öğretme sürecinin etkili olabilmesi için öğrenciyi etkin hale getirecek yöntem ve teknikler kullanılması gerekmektedir. Bunlar, beyin fırtınası, istasyon, drama, altı şapkalı düşünme, örnek olay, rol oynama, soru yanıt ve münazara gibi yöntem ve tekniklerdir (Aykaç, 2018; Demirel, 2017; Gözütok, 2017). 1926'dan 1968 programına kadar geliştirilen programların öğrenme-öğretme süreçlerinde, gezi, gözlem, inceleme, tartışma, düşündürme, uygulama yapma ve grup çalışmaları gibi yöntem ve tekniklerin kullanılması önerilmiştir. 1968 programında bunlara ek olarak dramatize etme eklenmiştir. 1998 programında, soru cevap, örnek olay, canlandırma, açık oturum, panel, forum sempozyum gibi yöntem ve tekniklerle öğretim yapılabileceği belirtilmiştir. 2010 programında etkinlik temelli bir program olduğu, beyin fırtınası, rol yapma, altı şapkalı düşünme tekniği, münazara, drama ve istasyon gibi

yöntemler de bunlara eklenmiştir. 2015 programlarında ise masal temelli bir program olduğu tartışma ve soru cevap yöntemlerinin kullanılabilmesi belirtilmiştir. 2018 programında herhangi bir yöntem ve teknik kullanımı önerilmemiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca tüm programlar incelendiğinde programlarda öğrencilerin merkeze alan ve derse etkin bir şekilde katılmalarının sağlanmaya çalışıldığı, öğretim yöntem ve tekniklerinin buna göre belirlendiği söylenebilir. Programlarda giderek artan yöntem çeşitliliği dikkati çekmektedir. Bunun en önemli istisnası 2015 ve 2018 programlarıdır. 2015 programında masalı temel alan ve birkaç yöntem ve teknikle dersin yürütülmesi öngörülmüştür. Sadece masalı temel alan bir anlayışın öğrencileri bir süre sonra sıkabileceği, dersten soğumalarına neden olabileceği söylenebilir. 2018 programında ise öğretmenlere öğretim süreci için yöntem ve teknik önerilmemiştir. Son programlarda önerilen öğretimin yöntem ve tekniklerinin sayısının azalması ya da hiç olmaması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum öğretim sürecinin niteliği konusunda soru işaretlerinin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bununla birlikte yapılan araştırmalar öğretmenlerin, öğrenciyi etkin kılacak yöntem ve teknikleri bilmediklerini anlatım yöntemini tercih ettiklerini göstermektedir (Aykaç, 2007; Özpolat, Sezer, İşgör & Sezer, 2007). Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne programlarda öğrenciyi etkin kılacak yöntemlerin kullanılması önerilmesine karşın öğretmenlerin bu konuda yeterince bilgiye sahip olmaması Türkiye'deki öğretmen eğitimi açısından oldukça dikkat çekici bir durumdur.

Alanyazında öğretim sürecinde etkili bir öğrenme öğretme süreci oluşturulabilmesi için bazı ilkelerin dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. Bu ilkeler, açıklık, yaşama yakınlık, bilinenden bilinmeyene, öğrenci düzeyine uygunluk, yakından uzağa, somuttan soyuta, açıklık, iş, yaşama uygunluk, güncellik, ekonomiklik ve bütünlüktür (Akay, 2015; Demirel, 2017, Hesapçioğlu, 2011; Taşpınar, 2017). Cumhuriyet tarihi boyunca geliştirilen ilköğretim programlarında öğrencileri etkin hale getirecek öğretim ilkelerine yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. 1926, 1936, 1948, 1968 programında öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerinin, yakın çevresinden uzağa, basitten karmaşığa ve yaşama yakın örneklerle öğretim sürecine etkin katılımının sağlanması istenmiştir. Öğrencilerden teorik bilgileri uygulamaları ve öğrendiklerini yaşam biçimi haline getirmeleri istenmiştir. Daha sonraki programlarda öğretim ilkelerine ciddi bir vurguya rastlanmamıştır. Cumhuriyetin ilk 50 yılında öğretim ilkelerinin önemsendiği ve programlarda buna dikkat edildiği söylenebilir. Ancak uygulamada bu ilkelerin ne kadar dikkate alındığı tartışmalıdır.

Çağdaş eğitim anlayışında, öğrencinin öğrenme-öğretme sürecine etkin olarak katıldığı ve öğrencinin öğrenmenin merkezinde yer aldığı eğitim öngörülmektedir (Dunlop & Grabinger, 1996). Öğretme-öğrenme sürecinde öğretmenin rehber ve kolaylaştırıcı rolünde olması beklenir. Öğretmenin bu rolü öğrencinin bilgiyi yapılandırmasında oldukça önemlidir. Bu konuda yapılan araştırmalar da öğretmenin rehber ve kolaylaştırıcı olması gerektiğini göstermektedir (Akpınar & Aydın, 2010). Cumhuriyetin kuruluşun bugüne programlar incelendiğinde öğrenme öğretme sürecinde öğretmenlerden rehber ve kolaylaştırıcı olmaları ve uygulayarak öğretim yapmaları beklenmiştir. Konuları yaşamla ilişkilendirmeleri, öğrencilere yaşamdan örnekler vermeleri ve farklı öğretim materyalleri kullanmaları istenmiştir. Okul dışı öğrenme ortamlarını kullanması, çocuğun görüşüne değer vermesi, sınıftaki farklı görüşlere saygı göstermesi, öğrencilere çevrelerindeki olaylara merak ve ilgi uyandırması beklenmiştir. Sınıfta tartışma ortamları oluşturmaları, okul içi ve okul dışı etkinlikler tasarlamaları beklenmiştir. Öğretmene bu şekilde rehber ve kolaylaştırıcı rolü verilmesine karşın yapılan araştırmalar, öğretmenlerin rehber olmadığı, öğretmenin merkezde olduğu bir sürecin yaşandığını göstermektedir (Aykaç & Ulubey, 2012; Gözütok, Akgün & Karacaoğlu, 2005; Kayıkçı & Sabancı 2009).

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilan edildiği ilk yıllarda ilköğretim programında yurt ve yurttaşlık bilgisi derslerinde vatandaşın devlete karşı görev ve sorumluluklarına ağırlık verildiği, vatan ve millet sevgisi üzerinde durulduğu görülmüştür. Bireylerin yeni kurulan devlete uyum sağlamaları hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra devlet ve hükümet işleyişinin öğretilmesi beklenmiştir. Askerin ve askerliğin sevdirmesine önem verilmiştir. Programlarda Atatürk ilke ve inkılapların anlaşılacak bu ilkeleri benimsemiş bireylerin yetiştirilmesi beklenmiştir. Devlete itaat etmenin önemi üzerinde durulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni devlete uyum sağlayan ve bu devletin ilkelerini benimsemiş bireylerin yetiştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yurt ve yurttaşlık bilgisi dersleri bütün derslerin merkezine konulmuştur. 2000’li yılların başında Avrupa Birliği’ne katılım sürecindeki siyasi şartları yeri getirmek amacıyla yapılan yasal demokrasi ve insan hak ve özgürlüklerine programlarda ağırlıklı olarak yer verildiği söylenebilir. Bireylere demokrasinin öneminin ve demokrasinin unsurlarının öğretildiği belirlenmiştir. Bununla birlikte bireylere insan hak özgürlüklerinin öğretilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak vatandaşlık sorumluklarından, hak özgürlük ve demokrasi eğitimine yönelen bir eğilimin olduğu söylenebilir. Ancak bu anlayışın tam olarak içinin doldurulduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Araştırmanın sonucunda son iki programda insan hakları boyutlarının azaltıldığı anlaşılmaktadır. Bu iki boyut yeni geliştirilen programlarda güçlendirilmelidir. 2015 programının etkinlikleri masal kullanılarak yapılandırılmış ve tartışma ve soru yanıt yapılması önerilmiştir. Programdaki uygulamaların öğrenciyi çok fazla merkeze almadığı ve yaşamdan uzak olduğu söylenebilir. 2018 programında yöntem teknik önerilmemiştir. Daha önceki yıllarda önerilen yöntem teknikler ile öğrenciyi merkeze alan uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda yeni programların yetersiz olduğu söylenebilir. Yeni geliştirilecek programların daha önceki programlarda olduğu gibi yöntem ve teknikleri çeşitlendirilmelidir. Programların içeriği yaşama uygun olarak yapılandırılmalıdır. Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren programlarda ulusal değerlere ağırlık verildiği, daha sonraki yıllarda bu durumun değiştiği belirlenmiştir.

Araştırmada, 1924 ilkokul programındaki malûmat-ı vataniye dersinin Osmanlıca olması, 1995 vatandaşlık ve insan hakları programına ulaşamaması, 2005 ilköğretim programında demokrasi, vatandaşlık ve insan hakları eğitiminin ayrı bir ders olarak verilmemesi ve diğer derslerin içinde ara disiplin olarak verilmesi nedeniyle bu programlar araştırma kapsamı dışı tutulmuştur. 1924 malûmat-ı vataniye dersi ile 1995 vatandaşlık ve insan hakları dersi öğretim programının dâhil edildiği çalışmalar yapılabilir.

References

- Akay, C. (2015). Öğrenmeyi etkileyen temel faktörler ve genel öğrenme-öğretme ilkeleri. In. Ed. T. Yanpar Yelken & C. Akay (Eds), *Öğretim ilke ve yöntemleri* (s. 43-76). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Akpınar, B. & Aydın, K. (2010). Eğitimde değişim ve öğretmenlerin değişim algıları. *Eğitim ve Bilim*, 32 (144), 71-80.
- Akşın, S. (1996). *Ana çizgileriyle Türkiye'nin yakın tarihi 1789–1980* (2. Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Althusser, L. (2017). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altunya, N. (2003). *Vatandaşlık bilgisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aslan, E. (2019). İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçişte benlik algısının dönüşümü: 1924 ilk mektepler müfredat programında vatandaşlık eğitimi. *Elementary Education Online*, 18 (4), 1984-2004.
- Aslan, S. & Aybek, B. (2018). Sınıf öğretmenlerinin ilkökul 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty (GUJGEF)*, 38 (1), 233-262.
- Aykaç, N. (2018). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aykaç, N. (2007). İlköğretim programında yer alan etkinliklerin öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Ahi Evran University Journal of Kırşehir Education Faculty*, 8 (2), 19–35.
- Aykaç, N. & Ulubey, Ö. (2012). Öğretmen adaylarının ilköğretim programının uygulanma düzeyine ilişkin görüşleri. *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 45 (1), 63-82.
- Banks, J. A. (2004). Democratic citizenship education in multicultural societies. In J. A. Banks (Ed.) *Diversity and citizenship education: Global perspectives* (pp. 3-15) San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Başgöz, İ. (2005). *Türkiye'nin eğitim çıkmazı ve Atatürk*. İstanbul: Pan Yayınları.
- Benge, D. E. (2006). *Latina/o students' knowledge about American citizenship and their perceptions about citizenship, citizenship education, and relevant socio-cultural factors*. Unpublished doctorate dissertation, The University of North Carolina, USA.
- Büyükalın-Filiz, S. & Sel, B. (2018). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ders kitabında yer alan değerlerin incelenmesi. *Asian Journal of Instruction*, 6 (2), 1-17.
- Cicioğlu, H. (1983). *Türkiye Cumhuriyetinde ilk ve orta öğretim (Tarihi gelişimi)*. Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 334.
- Creswell, J. W. & Miller, D. L. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory Into Practice*, 39 (3), 124-130.
- Demirel, Ö. (2017). *Öğretim ilke ve yöntemleri öğretme sanatı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dunlop, J. C. & Grabinger, R. S. (1996). Rich Environment For The Active Learning in The Higher Education. In B. G. Wilson (Ed.). *Constructing learning environments: case study in instruction design* (pp.65-82). Englewood Cliffs, N.J: Educational Technology Publications
- ERI (Education Reform Initiative). (2005). *Yeni öğretim programlarını inceleme ve değerlendirme raporu*. Retrieved June 20, 2019, from ilkogretimonline.org.tr/vol5say1/yenimufredat_raporu%5B1%5D.pdf
- Ersoy, A. F. (2016). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersine ilişkin sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğrencilerinin algısı. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 17 (3), 67-83.
- Dağ, N. (2012). Vatandaşlığın niteliksel dönüşümü ve vatandaşlık eğitimi üzerine bir betimleme çalışması. *Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences*, 13 (1), 105-118.
- Dewey, J. (1996). *Demokrasi ve eğitim* (Çev. M. S. Otaran). İstanbul: Başarı ve Kültür Yayınları Dizisi.
- Doğanay, A. & Sarı, M. (2004). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerine temel demokratik değerlerin kazandırılma düzeyi ve bu değerlerin kazandırılması sürecinde açık ve örtük programın etkilerinin karşılaştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 39 (39), 356-383.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal işbölümü* (Çev. Ö. Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.

- Erdoğan, M. (1992). *Liberal toplum ve liberal siyaset -Türkiye’de demokrasiye geçişin deneyimi (1945–1950)*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Gözütok, F. D. (2017). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gözütok, F. D., Akgün Ö. E. & Karacaoğlu Ö. C. (2005). İlköğretim programlarının öğretmen yeterlikleri açısından değerlendirilmesi. Eğitimde yansımalar: *Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu* (s. 17-40.). Ankara: Sim Matbaası.
- Gülmez, M. (2001). *İnsan hakları ve demokrasi eğitimi* (2. Baskı). Ankara: TODAİ Yayınları.
- Gündoğdu, K. (2004). *A case study on democracy and human rights education in an elementary school*. Unpublished doctorate dissertation, Orta Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gündoğdu, K. & Yıldırım, A. (2010). Voices of home and school on democracy and human rights education at the primary level: a case study. *Asia Pacific Education Review*, 11 (4), 525-532.
- Gürkan, B. & Doğanay, A. (2020). Factors affecting citizenship education according to perceptions and experiences of secondary-school teachers. *Turkish Journal of Education*, 9 (2), 106-133.
- Güven, M. (2011). Okulöncesinde demokrasi eğitimi ve çocuk haklarında eğitim ortamları. In H. Deveci (Ed.). *Okul öncesinde demokrasi eğitimi ve çocuk hakları* (s. 93-118). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güven, M., Çam, B. & Sever, D. (2013). Demokrasi eğitimi ve okul meclisleri projesi uygulamalarının ve kazanımlarının değerlendirilmesi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 12 (46), 1-23.
- Hablemitoğlu, S. & Özmete, E. (2012). Etkili vatandaşlık eğitimi için bir öneri. *Journal of Ankara Health Sciences*, 1 (3), 39–54.
- Haçat, S. O. & Demir, F. B. (2017). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersine ilişkin görüşleri. *Turkish Scientific Research Journal 2* (1), 1-17.
- Harms-Logan, H. (2009). *Conceptions of citizenship education in preservice elementary social studies education*. Unpublished doctorate dissertation, University of Kansas, USA.
- Hébert, Y. & Sears, A. (2001). *Citizenship education*. Canadian Education Association. Retrieved April 26, 2018, from <http://www.cea-ace.ca/res.cfm?subsection=rep>.
- Hesapçıoğlu, M. (2011). *Öğretim ilke ve yöntemleri: Eğitim programları ve öğretim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Izgar, G. (2017). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ders kitabının yapılandırmacı yaklaşım açısından analizi. *İlköğretim Online*, 16 (2), 584-600.
- Jett, T. D. (2013). *Teacher perceptions of global citizenship education in a southern elementary public school: Implications for curriculum and pedagogy*. Unpublished master’s thesis, University of South Carolina, USA.
- Kalaycı, N. (2000). 1968 sonrası gelişmeler. In A. Tazebay (Ed.). *İlköğretim programları ve gelişmeler program geliştirme ilke ve teknikleri açısından değerlendirilmesi* (s. 127-175). Ankara. Nobel Yayıncılık.
- Kalaycı, N., & Hayırsever, F. (2014). Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders kitabına yönelik bir inceleme ve bu konuya ilişkin öğrenci algılarının belirlenmesi. *Educational Administration: Theory and Practice*, 14 (3), 1065-1072.
- Kapani, M. (2011). *İnsan haklarının uluslararası boyutları* (4. Baskı). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Kaplan, İ. (1999). *Türkiye’de milli eğitim ideolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaman-Kepenekçi, Y. (2008). *Eğitimciler için insan hakları ve vatandaşlık*. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Karpat, K. H. (1996). *Türk demokrasi tarihi-sosyal, ekonomik, kültürel temeller*. İstanbul: AFA Yayınları.
- Kartal, C. B. (2003). Türk siyasal hayatında beyaz ihtilal: 1950 seçimleri. *Journal of Atatürk*, 3 (4), 265-280.

- Kayıkçı, K. & Sabancı, A. (2009). Yeni ilköğretim programlarının değerlendirilmesi. *Journal of National Education*, 181, 240–252.
- Kerr, D. (1999). *Citizenship education: An international comparison*. (International Review of Curriculum and Assessment Frameworks Paper 4). London: Qualifications and Curriculum Authority. Retrieved March 31, 2014, from <http://www.larc-research.org.uk/research/centre-for-information-and-reviews>.
- Kondu, Z. & Sakar, T. (2013). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi niçin verilir? *Mehmet Akif Ersoy University Journal of The Institute of Educational Sciences*, 2 (3), 49-60.
- Kyngäs H. (2020) Inductive Content Analysis. In Kyngäs H., Mikkonen K., Kääriäinen M. (eds) *The Application of Content Analysis in Nursing Science Research*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-30199-6_2.
- Lincoln, Y. S. & Guba, G. (1985). *Naturalistic inquiry*. California: Sage Publication.
- Meriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to desing and implementation*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- MoNE, (Ministry of National Education) (1930). *1926 ilkmektep müfredat programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- MoNE (1936). *1936 ilkokul programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MoNE (1957). *1948 ilkokul programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MoNE (1968). *1968 ilkokul programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MoNE (2003). *Türkiye’de ilköğretim (Dünü, bugünü, yarını)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MoNE (2010) *İlköğretim vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programı*. Retrieved May 4, 2019, from <http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx?tur=ilkogretim&lisetur=&ders=&sira=&sinif=&sayfa=3>,
- MoNE. (2015). *İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programı*. Retrieved June 4, 2016, from <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>.
- MoNE. (2018). *İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programı*. Retrieved May 4, 2019, from <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>.
- Merey, Z., Karatekin, K. & Kuş, Z. (2012). İlköğretimde vatandaşlık eğitimi: Karşılaştırmalı kuramsal bir çalışma. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty*, 32 (3), 795-821.
- Miser, R. (1991). Demokrasi eğitimi. *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 24 (1), 49-54.
- Molina-Giron, L. A. (2012). *Educating good citizens: A case study of citizenship education in four multicultural high school classrooms in Ontario*. Unpublished doctorate dissertation, University of Ottawa, Canada.
- Okutan, M. (2010). Türk Eğitim Sistemi’nde demokrasi eğitimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 938-946.
- Özbek, R. (2017). Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi ders amaçlarının gerçekleşme düzeyi. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 18 (1), 359-371.
- Özpolat, A., Sezer, F., İşgör, İ. & Sezer, M. (2007). Sınıf öğretmenlerinin yeni ilköğretim programlarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Journal of National Education*, 174, 206–212.
- Prime Ministry General Secretariat of the European Union (2007). *Türkiye’de siyasi reform: Uyum paketleri ve güncel gelişmeler*. Retrieved July 22, 2002, from <https://www.ab.gov.tr/files/pub/tsr.pdf>.
- Rasmussen, M. L. (2012). *The human rights education toolbox: A practitioner’s guide to planning and managing human rights education*. Copenhagen: The Danish Institute for Human Rights. Retrieved April 22, 2013, from http://www.humanrights.dk/files/media/dokumenter/udgivelser/hre_eng.pdf.

- Sen, A. (2020). Three evils of citizenship education in Turkey: Ethno-religious nationalism, statism and neoliberalism. *Critical Studies in Education*, 1-16, Retrieved April 22, 2020 from <https://doi.org/10.1080/17508487.2020.1761849>.
- Şeker, M. (2013). 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders kitaplarının öğrenme stilleri açısından incelenmesi. *International Journal of Turkish Education Sciences*, 1 (1), 51-62.
- Şimşek, U., Küçük, B. & Topkaya, Y. (2012). Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının ideolojik temelleri. *Electronic Turkish Studies*, 7 (4), 2809-2823.
- Şiraz, F. & Bay, E. (2020). Vatandaşlık eğitimi bağlamında 1998, 2005 ve 2018 sosyal bilgiler öğretim programları genel hedeflerin analizi. *Anatolian Turk Education Journal*, 2 (1), 1-18.
- Tarman, B. & Kuran, B. (2014). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersindeki değerlerin öğrenilme düzeyleri ile çevre ilişkisi hakkında öğretmen görüşleri. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty*, 34 (2), 293-319.
- Taşpınar, M. (2017). *Kuramdan uygulamaya öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tezcan, M. (2011). *Atatürk ve eğitim bilimleri* (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tooth, J. (2008). *Reflections of citizenship and citizenship education in manitoba civics textbooks, 1911-2007: An exploratory study*. Unpublished doctorate dissertation, University of Manitoba, Canada.
- Toprak, E. & Demir, S. B. (2017). İlkokul 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinde yaşanan sorunların sınıf öğretmenleri tarafından değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal University Journal Education Faculty*, 17 (4), 2160-2179.
- Toraman, Ç. & Gözütok, F. D. (2014). İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders programının (2010) değerlendirilmesi. *Elementary Education Online*, 13 (3), 954-979.
- Tozlu, N. (2003). *İnsandan devlete eğitim*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Uğurlu, C. T. (2011). Avrupa Birliği ülkelerinde ve Türkiye'de vatandaşlık eğitimi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 10 (37), 153-169.
- Ulubey, Ö. & Gözütok, F. D. (2015). Yaratıcı drama ve diğer etkileşimli öğretim yöntemleri ile geleceğin vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitimi. *Education and Science*, 40 (182), 87-109.
- Ulubey, Ö. (2008). *Toplumsal dayanışmanın sağlanmasında eğitimin işlevi: Emile Durkheim ve Ziya Gökalp'in görüşlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. Unpublished master's thesis, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- UNESCO, (2012). *World programme for human rights education*. Paris: UNESCO. Retrieved August 4, 2020, from [www.ohchr.org/Documents/Publications/WPHRE Phase 2 en.pdf](http://www.ohchr.org/Documents/Publications/WPHRE_Phase_2_en.pdf). adresinden 12 Mayıs 2013.
- Uyangör, N. (2007). İlköğretim 7. sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programının değerlendirilmesi. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 11 (20), 68-95.
- Üstel, F. (2016). *Makbul vatandaşın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstündağ, T. (1997). Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinin öğretiminde yaratıcı dramının erişiyeye ve derse yönelik öğrenci tutumlarına etkisi. *Hacettepe University Journal of Education*, 13, 89-94.
- Yıldırım, A. & Şimşek H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.